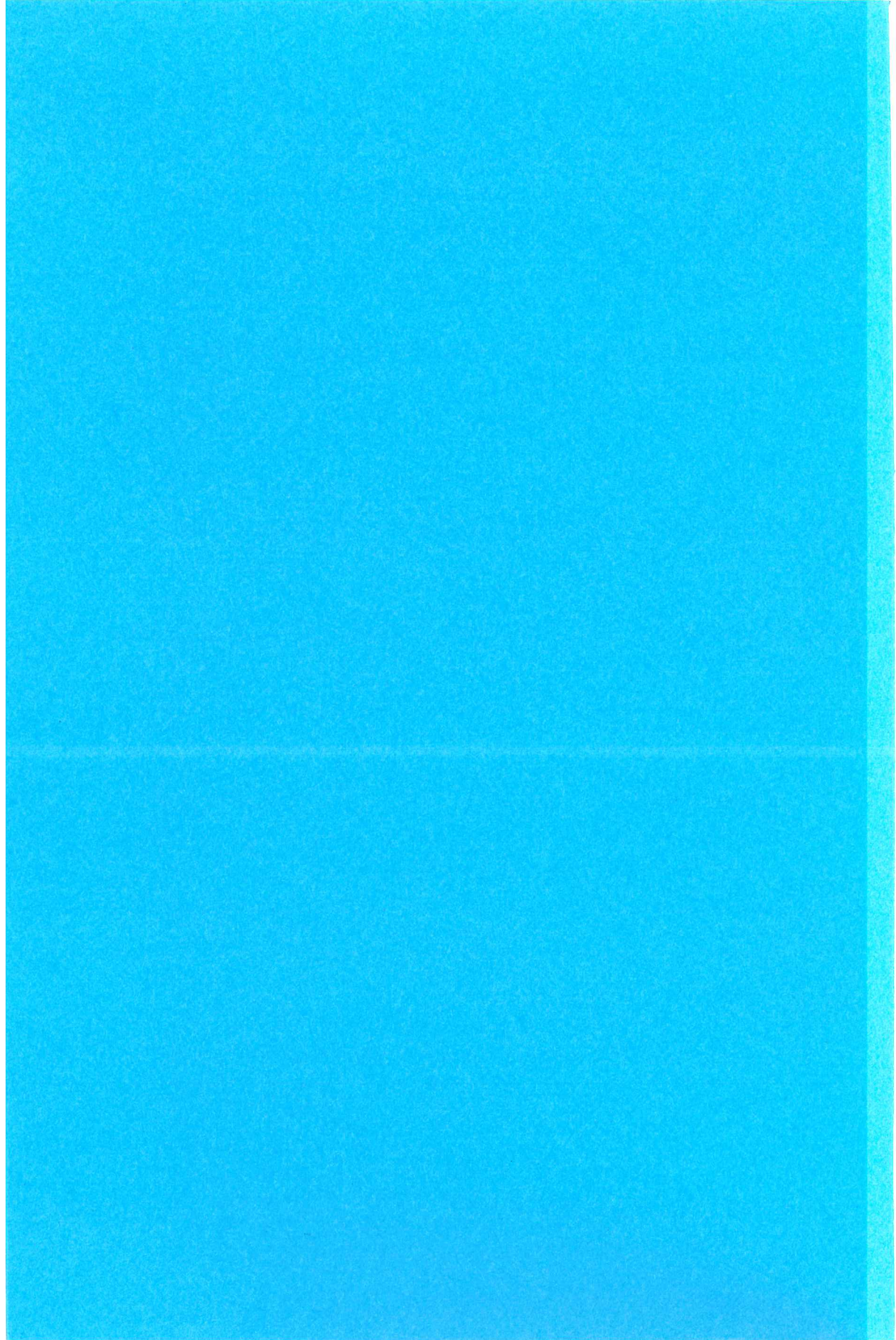

SMÅSKRIFT NR. 1/2-94

KRUS

KRIMINALOMSORGENS UTDANNINGSSENTER

PROSJEKTMANI?
eller
STYRT UTVIKLING?

HVA ER PROSJEKTARBEID?

HVORDAN STARTER VI PROSJEKTER?

**HVA ER MÅL FOR FAGLIG UTVIKLING I ETATEN,
OG NØDVENDIGE FORUTSETNINGER FOR
MÅLRETTET ARBEID?**

STRAFF OG BEHANDLING

**MENNESKESYN OG VALG AV ARBEIDSMETODE
I MÅLRETTET MILJØARBEID I FENGSEL**

**SATSNINGSOMRÅDER OG MÅL
FOR KRIMINALOMSORG**

Utgiver: KRIMINALOMSORGENS
UTDANNINGSSENTER
Teisenveien 5

Tidsskriftsadresse: Boks 6138, Etterstad
0602 Oslo

Ansvarlig redaktør: Harald Føsker

Redaktør: Egil Larsen

Skriving/layout: Sidsel Stageberg

Sendes til alle fengselsanstalter og friomsorgskontorer i Norge.

Opplag: 1000 eks.

Stoff som benyttes, står for forfatters egen regning.

FORORD

6. og 7. desember 1993 ble det arrangert en fagkonferanse på KRUS. Konferansens tittel var: KONFERANSE OM FAGUTVIKLING - KRIMINALOMSORG UNDERVEIS. Dette nummeret av Småskriftserien er i sin helhet viet denne konferansen. Utgivelsen er et dobbeltnummer. Vi kunne presentert ulike tema i to nummer, men har valgt å samle alt i en utgivelse all den tid det hele er nært knyttet sammen.

Fengselsvesenet har i flere år vært preget av store prosjekter når det gjelder utvikling, først og fremst Tjenestemannsrolleprosjektet og RVO-prosjektet. Disse prosjektene er evaluert i store rapporter. Vi henviser til disse for de av dere som ønsker å få vite mer.

For tjenestemennene og mange innsatte har det ført til forandringer, som regel positive, men det har kostet både penger og ekstra innsats. Det er i denne sammenheng det er blitt stilt spørsmål om det var i ferd med å utvikle seg en prosjektmani i vesenet, var dette den eneste måten å drive utvikling på, og hvor mye skulle det kreve av den enkelte tjenestemann/kvinne? I tillegg er det lurt på om prosjektene har hatt noen innvirkning på residivproblematikken.

Med bakgrunn i slike betraktninger tok KY initiativ til å samle noen personer til debatt om temaet. Det ble deretter dannet en arbeidsgruppe som skulle prøve å arrangere en konferanse om emnet prosjektutvikling. Arbeidsgruppen besto av Knut Bjarkeid, Hilde Lundebø, Yngve Hammerlin, Per Nielssen, Tor Tverre, Egil Larsen, Hans Rune Mikkelsen og Helge Aaby.

I samarbeid med KRUS ble den gjennomført i desember 93 med ca. 160 deltakere fra hele landet. Direktør Harald Føsker åpnet konferansen.

Ledelsen ved KRUS er glad for arbeidsgruppas initiativ. De ser positivt på det å skape en tradisjon med en stor fagkonferanse årlig ved KRUS.

Konferansedeltakerne evaluerte konferansen som spennende og informativ. Ikke minst ble det satt pris på at ekspedisjonssjef Erik Lund Isaksen deltok begge dager, både med innlegg og som paneldeltaker.

Egil Larsen
redaktør

Hans Rune Mikkelsen og Egil Larsen

KORT PRESENTASJON AV AKTUELLE PROSJEKTER I FENGSELSVESENET

Den faglige delen av konferansen åpnet med at et panel bestående av representanter fra ulike prosjektfengsler presenterte sine prosjekter. Paneldeltakerne var: Bjørn Ugland fra Åna, Tore Stenshagen fra Stifinner`n i Oslo kretsfengsel, Helge Aaby fra Hassel kretsfengsel, Øyvinn Leren fra Prosjekt B-2 i Oslo kretsfengsel, Trond Sørensen fra Hamar kontraktsfengsel, Runar Jenserud fra Drammen kretsfengsel, Asbjørn Roald fra Leira kontraktsfengsel og Per Birketvedt fra RVO-prosjektet.

Tjenestemannsrolleprosjektet ved Åna kretsfengsel

Initiativet til prosjektet var et samarbeid mellom organisasjonene ved anstalten og departementet. Direktør Nordbrønd støttet prosjektet fra starten.

Prosjektet skulle fokusere på tidsmessig fangebehandling og tidsmessig tjenestemannsrolle. De lokale forholdene skulle brukes og utnyttes - effektivisering, økt medarbeideransvar og delegering av ansvar ble sentralt. Det skulle arbeides med autonome enheter, turnus og døgnplaner. De overordnede målsettinger for vesenet skulle gjøres operasjonelle på anstaltnivå. Rehabilitering, fangens eget ansvar for dette og tjenstemannens innsats skulle det fokuseres på. Den nye tjenstemannsrollen skulle prøve å overta deler av de importerte tjenestene i fengselet.

Det første de startet med var forandring av regelverk og rutiner som hindret utvikling, likeledes ansvarsfordeling. Avdelingene ble mer selvstendige, og bedre informasjon ble gitt til fangene ved innsettelse.

Det formelle ved prosjektet er avsluttet, men de forsøker å føre utviklingen videre.

Stifinner`n, Oslo kretsfengsel avdeling A

Dette er et prosjekt som går over 3 år. Det er et samarbeid mellom Sosialdepartementet, Justisdepartementet, Tyrilistiftelsen og Oslo kretsfengsel. Fengselet og Sosialdepartementet deler utgiftene. Det er opprettet en styringsgruppe, en koordineringsgruppe og et planutvalg for prosjektet. Dette eksperimentet er en videreføring av den tidligere kontraktsavdelingen, C-2 og seinere C-3 prosjektet.

Målgruppa er unge stoffmisbrukere i alderen 18 til 35 år. Den innsatte bør ha 1 - 2 år igjen av soningen og ikke være dømt for alvorlige voldshandlinger eller sedlighetsforbrytelser.

Målet er å redusere tilbakefall til rusmisbruk etter soning. Metoden innebærer soning knyttet til ulike faser, fra 1 til 4. Arbeidet ledes av fagfolk fra Tyrilistiftelsen. Tyrilistiftelsens muligheter nyttes i soningen, bl.a. som frigangshjem.

Hassel kretsfengsel

Fengselet startet etter at institusjonen hadde vært en spesialscole for atfredsvanskelig ungdom. Det var ment å være et fengsel for unge misbrukere og skulle være et åpent soningsalternativ for denne gruppen. Fengselet skulle utforme en soningsmodell, forene kunnsaker og erfaringer fra fengselsfaglige og sosialfaglige områder og utvikle en modell for oppfølging etter løslatelse.

Fangene skal være menn under 25 år, gjenstående soningstid skulle være fra 6 mnd. til 3 år. Ingen skulle være dømt for sedlighet eller grov vold.

Utfordringen for de ansatte er å slå sammen tidligere ansatte ved spesialscolen og fengselsfolk til en gruppe.

Prosjektet er fra januar 94 overført til Søndre fengselsdistrikt.

Prosjekt B-2, Oslo kretsfengsel, avdeling A

Initiativtaker til prosjektet var ansatte i 2. etasje på Oslo kretsfengsel, avdeling A. Målsettingen er å motivere og forberede fangen til et lovlydig liv etter løslatelse. Tilbudet er ment for de som faller utenfor det ordinære kontraktsoningstilbudet. Soningstiden bør være fra 4 - 6 måneder.

Det er samtidig ment å være et utviklingsprosjekt for tjenestemennene. Soningen skal kreve et nært samarbeid mellom betjentene og de innsatte. Det skal skrives soningsplaner sammen med fangen. Også nettverksarbeid, i samarbeid med ulike instanser, er en del av arbeidsoppgavene for betjenten. All aktivitet skal foregå innenfor murene. Oppstart skal være høsten 94. Det skal vare i 2 år. Et langsiktig mål er å knytte det opp mot den kanadiske modellen "Living skills", tilpasset norske forhold.

Hamar kontraktfengsel

Hamar kontraktfengsel ble opprettet som et alternativ til Moss kretsfengsel i 1985, som da ble definert til å være et restriktivt fengsel. Avdelingen flyttet i 1990 til St.Torfinn. Tilbudet skal være for innsatte i Østre fengselsdistrikt som ønsker å sone i et rusfritt miljø.

Innholdet i soninga er mye fysisk trening og betjentene skal være sammen med fangene i størst mulig utstrekning.

Det økonomiske er usikkert for avdelingen. De er selv usikre på hvor lenge de kan holde på. Betjentene føler at de har lykkes godt med soningstilbudet på Hamar.

Tjenestemannsrolleprosjektet ved Drammen kretsfengsel

Initiativtakere til prosjektet var NFF, KY og Justisdepartementet.

Målet var å få til en jobbendring for de ansatte. Først ble det tenkt på ansatte i sikkerheten, men raskt kom andre grupper med. Prosjektet var ment å vare i 3 år. Det ble seinere forlenget med et år.

Man ønsket å få til en felles oppfatning om hva arbeidet skulle innbære blant alle yrkesgrupper. Interessegrupper ble nedsatt og det ble bevilget midler til studiereiser. Etter en slik prosess valgte man realitetsterapi som felles teori og metode. Samtlige ansatte ble tilbudt kurs i metoden, trinn 1, 2, og 3. I ettertid er de ansatte fornøyd med dette valget.

Kontraktsoningen er knyttet til A og B-kontrakt. Alle typer innsatte får dette tilbudet. I sammenheng med dette systemet er det opprettet kontaktbetjentordning. En viss form for nettverksarbeid inngår i denne ordningen.

Bevilgningene til prosjektet har i det vesentligste kommet som ekstramidler fra departementet. De ansatte mener at den videre driften vil avhenge av stor innsats fra de ansatte og om det blir bevilget noe ekstra fra Justisdepartementet.

Leira kontraktsfengsel

Leira ble tatt i bruk i 1986. De har plass til 29 innsatte, 4 av disse plassene er for kvinner med en gjenstående soningstid fra 10 til 12 mnd.

Målsettingen er å gi de innsatte faglige kunnskaper og utvikle sosial sikkerhet hos fangen via arbeidsplasserfaring og opplæring. De skal lære å inngå i en arbeidsmessig sammenheng, styrke personlig ansvar, sosial forståelse og forpliktelse.

Leira valgte konsekvenspedagogikk som metode for sitt arbeid. Inntil nå er det soningsinnholdet som har fått størst oppmerksomhet. De legger vekt på å tilføre fangen nye verdier under soningen.

Tjenestemennene danner ansvarsgrupper som har ansvaret for en gruppe innsatte. Disse gruppene runderer med forskjellige arbeidsoppgaver. Enhetsbetjenttankegangen er styrende for de ansattes arbeid.

Leira vil framover ytterligere legge vekt på opplæring og arbeidstilbud som allerede eksisterer. Dette er tilbud som må gi sivil kompetanse. Aktuelle samarbeidspartnere er arbeidskontor og opplæringsmyndigheter.

RVO-prosjektet

Prosjektet varte i 4 - 5 år og ble avsluttet i desember 92. Det var et samarbeid mellom Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Justisdepartementet.

Målsettinga var etterutdanning av verksbetjenter og lærere i 21 fengsler - øke den faglige kompetansen, bedre samarbeidet mellom yrkesgruppene, bedre opplæringskapasiteten i fengslene og dermed bedre opplæringstilbudet til de innsatte.

Det ble registrert stor interesse fra begge yrkesgruppene. For å få de importerte tjenestene til å fungere, er det nødvendig med overordnede og felles målsettinger som i tillegg er bindende for etatene.

UTDRAG AV DEBATTEN ETTER PRESENTASJONEN AV PROSJEKTENE

Direktør Erik Såheim innledet debatten med å komme med noen spørsmål om hvordan prosjektene er kommet i stand. "Har noen prosjekter vært enkelte personers eiendom, eller er det slik at prosjektene er et hår i suppa for grasrota? Har vi felles interesse av å drive utviklingsarbeid? Hva trenger vi i tiden framover?"

Dette ble fulgt opp av andre som lurte på om etatens organisering nærmest krevede prosjekter for å skape forandring. Den klart hierarkiske modellen ble pekt på som en mulig grunn til dette. Er det i det hele tatt mulig å drive utvikling innenfor organisasjonens daglige drift?

Tor Tverre, undervisningsleder, antydte at styrt utvikling tar for lang tid. Derfor mente han at nesten den eneste muligheten for endring var prosjekter. I tillegg sa han, at tverrfaglig samarbeid ikke var mulig i etaten uten prosjekter, lang erfaring har vist dette. Fengselsvesenet har vist at det stort sett behersker prosjektarbeidsmetoden.

På mange måter støttet Asbjørn Langås dette synet ved å vise til at vesenet hadde lykket med flere store prosjekter. Han henviste til presentasjonen av prosjektene og betegnet kriminalomsorgen som en oppegående organisasjon med evne til å absorbere nye ting.

Direktør Asbjørn Roald mente at det er stor endringsvilje blant tjenestemennene, men at der også fantes grupper som ikke ønsket endring. Der de siste gruppene dominerer er det liten mulighet for å lykkes. Han understreket at det er viktig at prosjektene lykkes der de er akseptert av alle. Det er en stor lederutfordring å skape et miljø der endringslysten seirer over den konserverende kraften.

Hilde Lundeby, underdirektør, vektla deltakernes eieforhold til prosjektene, dersom en skulle lykkes. De hadde erfaring fra Bredtveit med at prosjekter legges ned når dette ikke er tilfelle. Hun mente også at disse erfaringene tilsa at nøye og grundige forberedelser var nødvendig for å få til en positiv prosess. Det faglige innholdet må

være avklart før oppstart. Dette er en stor utfordring for ledelsen, alle nivåer må derfor ta del i prosessen.

Turnusproblemet i forhold til endring ble berørt av flere, som et vanskelig moment. Knut Bjarkeid mente at dette ikke var riktig. Han og andre understreket at problemet var at tjenestemennene fikk betydelig merarbeid ved endringsprosesser. Det daglige arbeidet skulle gå sin gang, samtidig som en skulle engasjere seg i det nye. Bjarkeid savnet derfor en økning i bemanningen for å lykkes i utviklingsarbeid. Andre mente at en turnusordning også for arbeidsdriften ville gjøre det mulig med større endringer, også knyttet til de innsattes fritid. Bjarkeid savnet erfaringer fra det som ikke hadde lyktes. Alle skulle ikke behøve å gjenta andres feil.

Denne erfaringsutvekslingen ble også nevnt av andre. I forhold til TR-prosjektet ble det sagt at de ulike anstaltene som deltok hadde lite samarbeid underveis.

Atter andre var opptatt av at det innenfor etaten var lite vilje til å lære av hverandre. Også manglende vilje til å dra nytte av erfaring fra institusjoner utenfor fengselsvesenet, ble understreket.

Mangel på etikkdiskusjon ble etterlyst, likeså evaluering av prosjektene i forhold til rehabiliterende effekt, og ikke bare i forhold til tjenestemennenes trivsel.

Tjenestemann fra Åna som hadde opplevd mye positivt ved TR-prosjektet, savnet en videreføring av det oppnådde. De mente at ledelsen lett kunne svikte i slike saker og etterlyste derfor mer driv fra den kanten. Dersom det ikke kom, var de redde for at det oppnådde lett kunne forsvinne. De advarte forsamlingen mot dette. Ord som at tjenestemennene ble en salderingspost og at målene var uklare, ble brukt i innleggene fra flere.

Tjenestemennene er en stor ressurs og venter på å bli utnyttet, ble det uttrykt. Systemet må legge forholdene til rette slik at ressursen utnyttes. RVO-prosjektet har vist at en produksjonsøkning på 30 - 40 % i arbeidsdriften har vært oppnådd der man har lyktes.

OPPSUMMERENDE BETRAKTNINGER

Forsker Yngve Hammerlin ble bedt om å oppsummere presentasjonen av prosjektene og debatten.

Hammerlin sluttet seg til at det er behov for en helhetlig styring og at vi får en fengselsideologi som blir mere progressivt tenkende i fremtiden.

Han viste til den vitalitet som finnes i fengslene samt riktig bruk av ressurser. Dersom det ikke er politisk vilje til en progressiv fengselstenkning er det en begrensning som må taes alvorlig.

Prosjektene har vist at det er mange begrensninger å slåss med, og det er viktig å få en diskusjon om hva som begrenser denne gode utviklingen fengselsvesenet er inne i. Kunnskap vil sette oss i stand til å gjøre noe med fremtiden, og vi har en god retning med kreativt mangfold og kreativt mot.

Vi må arbeide systematisk og målbevisst, og det er ikke alle prosjektene som styres etter en god helhetsplan. Den fasen Departementet nå er inne i er han positiv til. De har begynt med nytenkning, hvor de ser på enkelte grupper av fengselsbetjenter som en ressurs.

Prosjektene har skapt en nødvendig idealisme, de har vært strukturerte og målorienterte.

De har også vist motsetninger som har avslørt negative kulturer både på avdelingsnivå og gruppenivå, som har vært sterkt motarbeidende og ødeleggende.

Vi har lært av alle evalueringene at fengselet må sees på som en helhet.

Det å gjennomføre tiltak på organisasjonsnivå i forhold til visse grupper, medfører også at andre grupper må bli tatt med.

De prosjektene som er igangsatt har avslørt faren med sektorisering.

Sektorisering er og blir gift i en helhetlig tenkning. Deltakelsen fra grunnplanet har bidratt til en kollektiv identitet som tjenestemennene har gått styrket ut av. Relasjonen mellom tjenestemennene har blitt bedre og positiv, samt at tjenesten har blitt mere allsidig.

Undervisningsleder Per Nielssen var invitert til å innlede om dette emnet. Tema var bestemt av arrangøren. Nielssen ble spurt p.g.a. sin brede erfaring med ulike typer av utviklingsarbeid som tjenestemannsrolleprosjektet, RVO-prosjektet og lederopplæring for fengselsførstebetjenter. Per Nielssen ser på prosjektarbeid som et vesentlig redskap i utviklingsarbeid. Artikkelen har litt muntlig form, men vi velger å presentere den nesten uendret da redaksjonen mener at intensjonene best kommer fram på den måten.

Av Per Nielssen

HVA ER PROSJEKTARBEID? HVORDAN STARTER VI PROSJEKTER? HVA ER MÅL FOR FAGLIG UTVIKLING I ETATEN, OG NØDVENDIGE FORUTSETNINGER FOR MÅLRETTET ARBEID?

Om endring

Ikke alle endringer i institusjoner og organisasjoner er overlagte og bevisste. De aller fleste forandringer bare skjer uten at noen har satt dem i gang. Å iverksette planlagte endringer har ulike begrunnelser. I næringslivet må den som vil overleve forandre seg i takt med markedet. I offentlige monopoler, som vårt, kan endring være nødvendig for å forsvare opprettholdelsen og størrelsen på pengeoverføringene. Selv om det tilsynelatende ser ut til at pengestrømmen er forholdsvis konstant pr. fange, vil f.eks. økte krav om bedre utnyttning av offentlige midler være en viktig begrunnelse for endring. Ekspedisjonssjefen har sagt det før og han kommer temmelig sikkert til å gjenta det, nemlig at vi skal ha mest og best mulig kriminalpolitikk for hver bevilget krone. En annen begrunnelse kan ligge i endringer, planlagte eller ikke planlagte, på utsiden av institusjonen. For vår etat kan blant annet forandringer i kriminalitetsbildet nødvendiggjøre endringer hos oss. Eksempler på dette er økt gjennomsnittsalder på fangene, større innslag av utenlandske innsatte, annerledes fordeling av kriminell bakgrunn og sist, men ikke minst, flere fanger. En tredje faktor, og i denne sammenhengen den viktigste, mener jeg, er mangelen på målforståelse/-oppnåelse. Jeg håper den tid er forbi at vi ikke øyner målene for vår virksomhet. Et foredrag på denne skole for noen få år tilbake som inneholdt en beskrivelse av vår virksomhet som "hopp-og -sprett-og-tjo-og-hei" utløste en lengre debatt om etatens mål. Jeg mener ikke å legge opp til det denne gangen. De overordnede målene er der, for dem som vil se dem. Med utgangspunkt i budsjettproposisjonen for 1994 har min kjære sjef Eystein Eriksen formulert øverste del av vårt målhierarki på følgende måte:

Overordnet mål

Regjeringens mål er å utvikle et tryggere, varmere og mer rettferdig samfunn, med økt livskvalitet for det enkelte menneske. Bekjempelse av kriminalitet er derfor et hovedinnsatsområde. Ved en slik innsats kan det skapes en tryggere hverdag for folk flest. Raske endringer i samfunnet har en rekke positive sider, men gir også klare signaler

om et hardere samfunn, brutalisering mennesker i mellom og anslag mot velferds-samunnets verdier.

For di Regjeringen tror at et samfunn med små forskjeller og motsetninger blir tryggere for alle, satses det på utjevning og fordeling for større likhet. Sosial og økonomisk trygghet er en nødvendig forutsetning. Det er viktigere enn noensinne å skape levende lokalmiljøer, der flere aktivt deltar for økt innflytelse på egne levevilkår. Mellom det offentlige, ulike organisasjoner, samvirketiltak og frivillige krefter ligger det mange muligheter.

Regjeringen vil bidra til en bredere innsats med samarbeid på tvers av sektorer, etater og profesjoner for å øke folks trygghet. Tillit til rettssikkerhet og trygghet er en viktig forutsetning for solidariteten som er nødvendig for å kunne opprettholde oppslutningen om et omfattende sosialt sikkerhetsnett.

Virksomhetside

Gjennomføre frihetsberøvelse som bestemt av påtalemyndighet og forhørsrett, og idømt av domstol.

Fremme positiv samhandling i anstalten og forberede den innsatte til et lovlydig liv etter løslatelsen.

Hovedmål 1994

1. Gjennomføre fullbyrdelse straks.
2. Forebygge eller bøte på skadelige virkninger av frihetsberøvelsen. Fremme domfeltes tilpasning til samfunnet og motvirke ny kriminalitet.
3. Fastlegge hovedtrekkene i en etatsutviklingsstrategi.
4. Vurdere anstaltstrukturen i fengselsvesenet.

Og tar jeg ikke for mye feil, synes jeg å fornemme tendenser til målforskyving fra kvantitet til kvalitet. "Forebygge eller bøte på skadelige virkninger av frihetsberøvelsen. Fremme domfeltes tilpasning til samfunnet og motvirke ny kriminalitet" står det. Tilbakefallet er kanskje større enn noensinne. Til tross for at den totale kunnskapsmengden har økt enormt de senere år gjennom bedre og lengre grunnutdanning, er denne kunnskapen på langt nær omsatt i praktisk kompetanse. Det hjelper ikke om noen "kan kriminalomsorg" hvis viljen og muligheten for å utøve kriminalomsorgen ikke er til stede. For i kompetansebegrepet legger jeg både vilje og mulighet til å omsette kunnskap i praktisk handling. Viljen er der, et stykke på vei - tror jeg - muligheten også, for den som vil.

Oppsummering

Endringer skjer hele tiden, planlagt eller ikke planlagt. Alt tyder på at endringstakten bare vil øke. Den sunne organisasjon inn i neste århundre er den som har innarbeidet endringskompetanse. Med det mener jeg ikke bare kompetanse i å kunne møte nye krav og forventninger, men også kompetanse i aktivt å delta i å styre utviklingen i ønsket retning. For oss, som har menneskeforandring innbakt i vår overordnede målsetting, burde endring i jobbinnhold og organisasjon være grei skuring. Men slik er det jo ikke. De fleste vet at endringer i organisasjoner er vanskelig. Dels er hindringene av strukturell art, dels møter vi motstand hos menneskene i organisasjonen. Strukturen, måten organisasjonen er bygd opp på, har i lang tid fått skylden for det meste. "Byråkratiet" har i årtier vært et skjellsord. Selvsagt er vårt byråkrati i visse høve dårlig egnet som system for å iverksette endringer. Jeg mener likevel, særlig utifra egen erfaring med utviklingsarbeid, at det i all hovedsak ikke er organisasjonsstrukturen vår som hindrer oss i utviklingsarbeidet, men snarere at vi skylder på strukturen når vi ikke får til ønskede endringer eller ikke ønsker at endring skal skje.

Det kan virke som om en del organisasjonsteoretikere glemmer at organisasjoner består av mennesker. Dosent Pål Repstad ved ADH skriver i sin bok "Sosiologiske perspektiver på helse- og sosialinstitusjoner" at det svært ofte er bestemte yrkesgrupper eller enkeltpersoner som utgjør propper i systemet når det er snakk om planlagte endringer. Spesielt peker han på institusjoners administrative ledelse som konserverende instans og mener at dette henger sammen med at det er dette sjikt som føler seg mest utsatt for kritikk. Og jeg vil legge til at det samme kanskje i enda høyere grad gjelder den politiske ledelsen. Om ikke den nåværende, så har vi i hvert fall sett det før, og vi kan se det igjen. Repstad bruker innstramningstiltakene i fengselsvesenet på slutten av 80-tallet som eksempel på administrativ og politisk ledelsesansvar for reversering av endringsprosesser.

Han sier videre at samfunnsutviklingen ikke bare har aktualisert spørsmål om interne organisasjonsendringer, men også nedlegging av institusjoner til fordel for en totalt sett bedre utnyttning av samfunnets ressurser innenfor og utenfor nevnte etablissementer. I slike forandningsprosesser, sier Repstad, kan personalet komme til å opptre som barriere mot endring fordi det å kjempe for å beholde arbeidsplassen blir viktigere. For ikke å såre noen skal jeg ikke dra fram noe eksempel fra vår egen etat, men jeg kan jo vise til de ansatte i spesialskolene sin kamp for å beholde jobbene sine. At noen av disse skolene senere gjenoppstod som fengsler er en helt annen historie.

Repstad viser også til sosialpsykolog Harriet Holters beskrivelse av motstandsteknikker mot endring i institusjoner:

- diagnostisering
- taushet
- dobbeltkommunisering
- problemforskyvning
- syndebukkteorier
- intellektualisering

- deflasjon av idèer
- mytedannelser

Om noen jenter mener å dra kjensel på noen av disse teknikkene som menns hersketeknikker overfor kvinner, så er det helt riktig.

Prosjektarbeid som verktøy i endringsarbeidet

Jeg har brukt spalteplass til å omtale endring og endringsmotstand for å gi leserne et lite gløtt inn i hva vi faktisk står overfor av problemer når vi ønsker å gjøre noe nytt og annerledes i organisasjonen vår. Det er flere tilnæringsmåter for å fremme ønsket endring, og de mest klassiske hos oss er styring via enkeltvedtak eller via rundskriv. Vi har også opplevd kampanje- eller aksjonsformer. Fellesnevneren for disse sett nedenfra, i hvert fall når vi snakker om endring, er innfallsmetodepreget. Om jeg ikke tar for mye feil, så var det vår nåværende ekspedisjonssjef som i sitt forrige liv antydte at det kunne virke som om det var løsgjengerloven og ikke fengselsloven som lå i bunnen for vår virksomhet.

Opplæring og kursvirksomhet er også en velkjent måte å fremme endring på. Mer altomfattende er organisasjonsutvikling. OU, som vi også kunne presentert her, men oppdragsgiver har ønsket fokus rettet mot prosjektarbeidsformen og det er neppe tilfeldig. Fengselsvesenet er blitt presentert for en rekke ulike prosjekter i de senere årene, men flere er også ukjente for de fleste. Hva det er som kommer inn under prosjektnavnet kommer an på øynene som ser. Nå er tydeligvis ordet prosjekt heller ikke noe entydig begrep. Det virker på meg som om navnet prosjekt er klistret til alle nye og/eller annerledes tiltak, enten det dreier seg om etablering av nye fengsler eller endring av jobbinnhold. Noen vil mene at det er denne tilfeldige bruken av prosjektbegrepet som også har gitt det en noe odiøs klang i enkeltes ører. Jeg tror derfor det er på tide at vi forsøker å få til en noe mer entydig forståelse av hva som er prosjektarbeid. Jeg tror at en felles forståelse av hovedlinjene i måten å tenke prosjekt på, både vil gjøre endringsarbeidet enklere og kanskje enda mer øke prosjektdeltakernes og omverdenens godtakelse av prosjektarbeidsformen. Jeg vil gjerne dele med dere min oppfatning av hva hovedlinjene i prosjektarbeid er. Jeg forfekter på ingen måte sannheten om prosjektarbeid, men det jeg har å si er forhåpentligvis i tråd med nyere litteratur om emnet. At en del av endrings- og utviklingstiltakene som er igangsatt vil falle utenfor denne oppfatningen får så være. De er selvsagt ikke uten betydning av den grunn, men det er mulig at de bør kalles noe annet en prosjekter.

Det er etterhvert gitt ut mange bøker om prosjektarbeid, også norske. Det er spesielt to jeg vil nevne, Svein Arne Jensen: **Prosjektadministrative metoder**, Universitetsforlaget 1992 og Harald Westhagen m.fl.: **Prosjektarbeid. Utvikling og endrings-kompetanse**, Universitetsforlaget 1991, og det jeg har å si om temaet stammer i det store og hele fra disse. Ordet prosjekt kommer fra latin og betyr noe som blir kastet frem. Prosjektarbeid er ingen vitenskap, men en prosess som inneholder en del metoder og teknikker fra idèplanet til ferdig resultat. Vi kan si at prosjektarbeid nærmest kan defineres som "**verktøy for å utvikle og vedlikeholde**

endringskompetanse i organisasjoner".

Den mest kjente typen av prosjekter finner vi innenfor bygg- og anleggsfaget. Nevnte forfattere er mer opptatt av prosjektet som arbeidsform i bedriftsutviklings-sammenheng. I vår sammenheng her, tenker jeg prosjekt innenfor områdene tjenester, administrasjon og organisasjon.

Aktiviteten og beslutningene i prosjektarbeidet er gjerne faseinndelt:

- Fase 1: Prosjektet skapes
- Fase 2: Prosjektet planlegges
- Fase 3: Prosjektet gjennomføres
- Fase 4: Prosjektet evalueres

Et prosjekt kan skapes på flere vis. Det kan være kreative idèer som har sitt utspring hvor som helst i organisasjonen. Mer vanlig hos oss har vært å benytte prosjektformen i forbindelse med iverksetting av tiltak som er bestemt av våre faglige og politiske myndigheter. Det finnes også teknikker for å utvikle idèer med tanke på å sette igang prosjekter i organisasjoner som for eksempel fungerer dårlig.

Idèen eller tiltaket formuleres deretter, som regel skriftlig, for den besluttede myndighet, hva enten det er en lokal eller sentral ledelse, med tanke på etablering av et prosjekt. Den ordinære linje-/stabsorganisasjonen er først og fremst beregnet til å ta seg av de løpende driftsoppgavene, og hovedbegrunnelsen for å bruke prosjektformen, også kalt prosjektorganisasjon, er at den tradisjonelle linje-/ stabsorganisasjon ikke egner seg for å ta opp i seg idèen eller gjennomføre tiltaket. Prosjektorganiseringen går på tvers av faste avdelings- og faggrensene og er langt mere fleksibel med hensyn til tverrfaglig samarbeid.

For at en oppgave skal kunne defineres som et prosjekt, operer vi med følgende kriterier:

- oppgaven er en engangsoppgave som skiller seg fra løpende eller rutinemessige oppgaver
- den har et definert mål og kan skilles ut som et eget styringsobjekt med egen organisasjon
- arbeidet skal gjennomføres innenfor bestemte tids- og kostnadsrammer
- arbeidet er ofte tverrfaglig og krever koordinert innsats fra flere personer eller organisasjonsenheter

Det kan sies mye om hva slags person som skal lede prosjekter og jeg har ingen problemer med å slutte meg til de tidligere nevnte forfatters karakteristikk:

Idèelle krav til prosjektleder:

- forstå og akseptere prosjektlederrollen
- ha tilfredsstillende prosjektlederferdigheter
- ha tilfredsstillende personlige egenskaper

som igjen betyr at:

- en prosjektleder må være kommunikasjonsdyktig, risikovillig, samfunnsorientert, sensitiv, en god lytter og "seg selv".
- en prosjektleder må tåle hardt arbeidspress, kritikk, konflikter, usikkerhet og ensomhet
- en prosjektleder må ha indre trygghet, selvaktelse, selvtillit, autoritet og lyst til å gjøre jobben

Vedkommende må i tillegg være i besittelse av nødvendig faglig ballast. Prosjektlederen utpekes så tidlig som mulig, ikke minst fordi han/hun må være spesielt aktiv i etableringsfasen. I tillegg til prosjektlederen må det tidlig nedsettes en styringsgruppe eller brukergruppe som skal være sammensatt slik at alle aktører i prosjektet er representert. For at prosjektet skal ha gjennomslagskraft og for at styringsgruppen skal være beslutningsdyktig må toppledelsen være med. Noen ganger ønsker man dessuten en faglig referansegruppe som support for prosjektleder og styringsgruppe, men det er prosjektets art som avgjør om det er nødvendig. Underveis kan man også ha behov for å nedsette en eller flere arbeidsgrupper.

Prosjektet skal ha en hensikt, et mål. En god målformulering skal være operasjonell. Det vil si at den skal være så spesifikk og konkret at det er mulig å vurdere hvorvidt målet er nådd eller ikke, og slik at målformuleringene gir veiledning under prosjektets gang. Målet for tjenstemannsrolleprosjektet for eksempel, "utvikle en tidsmessig tjenstemannsrolle", ble altfor vagt og utydelig, noe som skapte problemer både for prosjektdeltakerne og siden evaluatoren. Prosjekt målsettingen kan selvsagt avgjøres av toppledelsen alene, men all min erfaring tilsier at de mål som prosjektaktørene selv er med og utarbeider, er de beste. Har man et eierforhold til målsettingen vil det øke både aktørenes engasjement underveis og medansvar for måloppnåelse. Størst medansvar får en når selve prosjektidèen oppstår eller skapes på grunnplanet. Den endelige målsettingen må etter min mening avgjøres av styrings- eller brukergruppen hvor for øvrig toppledelsen er med. Målsettingen må også kunne revideres underveis etterhvert som informasjonsgrunnlaget øker. Oppsummerende kan vi da si at gode målformuleringer bør være:

Operasjonelle:

Det skal være mulig å etterprøve om målet er nådd, og målet skal bli veiledning i det løpende arbeid.

Målformuleringen skal dessuten gi beskjed om hvordan resultater vil bli målt.

Resultatbeskrivende:

Mål skal beskrive resultater - ikke aktiviteter.

Noe å strekke seg etter:

Mål skal gi noe å strekke seg etter, men ikke være så ambisiøse at de mister troverdighet og tilslutning.

Akseptere:

De som skal arbeide med målene må akseptere dem, både intellektuelt og følelsesmessig.

Samsvar med myndighet:

Det har ingen hensikt å sette mål for forhold man selv ikke kan påvirke.

Neste trinn i prosessen er planlegging av prosjektets forløp og det prosjektmålet som danner grunnlaget for prosjektplanen eller prosjektbeskrivelsen. Denne skal inneholde en så grundig oversikt som mulig over følgende momenter:

- økonomiske rammer
  - hva koster prosjektet?
  - kan man greie seg innenfor ordinær ramme, må man søke eksterne midler?
- fysiske ressurser
  - hva behøves underveis av materiell?
- menneskelige ressurser
  - hvordan disponere prosjektaktørene?
  - hva med basisorganisasjonen?
  - hva med miljøet, er prosjektdeltakerne samarbeidsvillige?
  - er det noen krefter utenfor som vil komme til å påvirke prosjektet?
- tiden som ressurs
  - når starter og når slutter prosjektet?
  - hvor mye av basisorganisasjonens tid kan vi bruke til prosjektarbeidet?

Vi er nå klare til å gjennomføre prosjektet, selve aktivitetsutførelsen eller prosjekt-administrasjonen. Avhengig av type prosjekt vil typen aktiviteter selvfølgelig variere. For oss, som ikke skal bedrive byggeprosjekter og systemutviklingsprosjekter, er møtet den sentrale aktiviteten. Jeg nevner i fleng: møter for styringsgruppe, referansegruppe, arbeidsgrupper, allmøter, kursvirksomhet, studieturer etc. Meget grovt skissert kan man si at sammen med beslutninger tatt underveis fører summen av disse aktivitetene fram til evt. endringer i faglige og administrative gjøremål, prosjektet er slutført. Et prosjekt kan for øvrig slutføres på to måter:

1. Prosjektet avbrytes og nedlegges uten å være fullført.

2. Prosjektet avsluttes fordi det er fullført.

Umiddelbart etter prosjektavslutning skal det lages en eller annen form for dokumentasjon av utført arbeid og måloppnåelse, gjerne kalt evaluering. Vi må stille

spørsmålene: Ble målet nådd? Hvordan ble det nådd, eventuelt ikke nådd? Hensikten med det er både å klarlegge måloppnåelsesgraden, men også se nærmere på prosessen underveis i prosjektet og som kan gi verdifull læring uansett måloppnåelse.

Sluttord

På hvilke områder skal vi så etablere faglige utviklingsprosjekter? Rammen rundt er selvsagt, nemlig etatens overordnede mål. Ser vi på disse så er det liten tvil om at vi etterhvert er blitt temmelig dyktige på tradisjonell sikkerhet og på optimal kapasitetsutnyttelse. Det er den kvalitative siden som må styrkes. Vi må bli flinkere i den delen av jobben vår som går ut på å "fremme domfeltes tilpasning til samfunnet og motvirke ny kriminalitet". Nå mener ikke jeg at vil alle skal bli sosialarbeidere. Det er tid for å ta et oppgjør med den gamle forestillingen om at det behøver å være motsetninger mellom "restriktive og positive tiltak". De som er kjent med Glassers realitetsterapi eller Bays konsekvenspedagogikk vet at habilitering ikke bare er omsorg, men også grensesetting og oppstilling av krav. Det er også en myte, mener jeg, at det behøver å være motsetninger mellom høy kapasitetsutnyttning og habiliteringstiltak. Vi er satt til å gjøre en jobb som både har et kvantitets- og et kvalitetsaspekt, og det er ikke køavviklingen som er årsak til residiv. Den var der før også. Pengene det koster å holde etaten i gang er gitt under visse forutsetninger. Kan vi ikke vise at vårt arbeid gir resultater, er det ikke sikkert at pengestrømmen blir den samme i årene som kommer. Jeg nevnte tidligere at vi har kunnskapen, men mangler kompetansen. Så er spørsmålet, vil alle være med? Et synlig og godt tegn er at bortimot ti prosent av de ansatte i etaten søkte om å få delta på denne konferansen.

Men noe undrer meg stort: Hvorfor har vi et arbeidstidsreglement og lønnsbestemmelser som belønner tjeneste uten kontakt med innsatte (natt- tjeneste m.m.)? Hvorfor har ikke departementet og fagforeningene for lengst inngått en intensjonsavtale om de neste lønnsoppgjørene skal komme dem til gode som arbeider aktivt blant fangene? Og hvordan kan noen tro at betjenter som arbeider i helkontinuerlig skift med innlagt turnusfri på opptil en uke eller kanskje mer kan gjøre en god nok jobb som kontaktbetjenter eller soningsplanveiledere? Og hvis det nå er sant at prosjektarbeidsformen er mer hensiktsmessig for å fremme endring enn den tradisjonelle organisasjonen, hvilket jeg tror det er, så må jeg spørre, siden vi befinner oss på KRUS. Hvorfor er undervisningsformen på Fængselsskolen så tradisjonelt lagt opp med strenge faggrenser og avlegse eksamensformer? Hvorfor er ikke dere mer prosjektorientert?

Det finnes - noen har jeg gitt dere - utallige emner og problemstillinger å gripe fatt i og som egner seg som prosjekter. Konferansens opprinnelige tittel var: "Prosjektmani eller styrt utvikling - spørsmålstejn". Den styrte utviklingen er vel og bra, men tar for lang tid. Vi trenger flere prosjekter som involverer flere mennesker. "La de tusen blomster blomstre", er for meg og forhåpentlig også for dere et godt motto for fremtiden. Mangfold gir resultater. De innsatte er ikke like, og skal vår målsetting om bedre kvalitet i arbeid og resultater få mening, må vi kunne tilby bredde i soningsinnholdet, tilpasset enkeltindividet. Som deltakerne på konferansen er forskjellige, er også de innsatte forskjellige individer med sine egne behov for kontakt, oppmuntring og rettledning. Mangfoldet er det eneste som kan gi svar på den enkeltes behov, og jeg sier det igjen, det kan vi bare tilby om vi lar "de tusen blomster blomstre".

STRAFF OG BEHANDLING

Innledning

Jeg har ved flere anledninger utfordra organisasjonene til å være med på å diskutere mer fengselsideologiske, metodiske og fengselsfaglige spørsmål. Det er derfor gledelig at KY har tatt initiativ til møtet.

Dagens foredrag er uferdig - det er uferdig fordi meningen med det har vært å tydeliggjøre problemstillinger som må diskuteres for at vi skal få en sikrere retning. Dagens foredrag består av en rekke strøtanker som er silt ut under full visshet om at valg av noe, fravelger annet.

Det er knytta til foredraget om menneskesyn og metode.

I nåtida ligger alltid fortida - men også framtida - innbakt. Det vi gjør og det vi tenker har sitt historiske feste i - og er påvirket av - det som er gjort før. Det vi gjør er retta mot framtida og legger betingelsene for framtida - enten som strategiske eller taktiske mål, eller som konsekvenser av valg og handlinger. Det å si noe om framtida gir derfor mening i forhold til hva vi har gjort og i forhold til de ideene vi har om hva vi må og bør gjøre. Derfor har mitt foredrag forankring i hva vi gjør og har gjort og i den retninga vi har gitt vår virksomhet.

Den historiske utviklinga er ikke lineær og strøken. Den gjør hopp både til sida, bakover og framover. Ser vi på kriminal- og fengselspolitikken de siste ti-åra, er det gjort mange hopp - noen bakover og til sida, andre forover; noen i blinde - andre mer målbevisst. Av og til er vi også blitt dytta og pressa i visse retninger - som av massemediepresset for et par år sia.

Norsk fengselsvesen har på mange måter kommet til et historisk, ideologisk og fengselsfaglig knutepunkt, flere retninger er stukket ut. Derfor kan en rekke spørsmål stilles: Hva har egentlig fengselsvesenet som ideologisk bærebjelke? Hva har fengselsvesenet som bærende ideologi? Hva gjør vi - og hva vil vi? Hva må vi gjøre? Og etisk og faglig sett: Er det riktig det vi gjør? Har vi klare nok målsettinger? Er begrunnelsene for hva vi gjør gjennomtenkt godt nok? Hva kan gjøres med fengselsvesenets innhold og form - og fengselsvesenet som organisasjon? Preges arbeidet vårt og målsettingene av idealisme eller nøktern realisme? (Idealisme tenkes her negativt - dvs. at ideer, planer, forventninger, metoder, personlige interesser, osv., blir forsøkt gjennomført uten at det er materielle, sosiale, ressursmessige og formelle betingelser for det).

Hvilke begrensninger og muligheter strir vi med på de forskjellige nivåene i organisasjonen/institusjonen? Spørsmålene kan bare få mening og dybde når de stilles i forhold til hvem. Det kan være en klar forskjell i praksis, etikk og gjennomføring når målgruppene aktualiseres. Det som er bra for fengselsvirksomhetens og samfunnets sikkerhets- og straffetenkning, kan ofte være det diamentralt motsatte for mennesket eller grupper av mennesker som fengsles.

Ved å stille ovennevnte spørsmål, har vi også fått markert det gamle filosofiske grunnspørsmålet som skiller mellom det som "er" og slik det "bør" være. Spørsmålene over må også relateres til den konkrete virkelighet: Hvilke muligheter og begrensninger har fengselsvirksomheten i forhold til straffeideologiske målsettinger og i forhold til mer behandlings-, rehabiliterende ideer; mange oppfatter det som det er et motsetningsforhold mellom straffeideologi og behandlingsideologi - kan det løses?

Vi kan i alle fall snakke om det som man i sosiologien kaller **manifeste målsettinger** - dvs. de retningslinjene som er nedskrevet i fengselslov, rundskriv, reglementer, politiske manifeste, o.a. Man kan imidlertid stille seg spørsmål om disse bryter mot en del **latente (mer skjulte) idéforankringer** (både faglige og kriminalpolitiske) som på mange måter har feste i hverdagsvirksomheten.

*

Kriminalomsorg i anstalt; kriminalomsorg i frihet, heter vår virksomhet. Et forpliktende navn - smekkefull av fengselsfaglige og etiske utfordringer..

Men hvilken mening og betydning ligger til grunn for navnet? *Hvilken omsorg* er det snakk om? Hvilken straffeideologi og hvilken behandlingssideologi - eventuelt rehabiliteringssideologi - gjenspeiles i betegnelsen? Og videre - hva er kriminalomsorgens overordna målsettinger, og hvilke midler og metoder anvendes i virksomheten? Ikke minst - hvilket menneske- og fangesyn dominerer? Hvilke personalressurssyn - hvilket tjenestemannsressurssyn dominerer? Disse og andre spørsmål vil jeg komme tilbake til.

I de siste åra har vi gjennomført to store prosjekter i fengselsvesenet - nemlig det som kalles RVO-prosjektet og det som kalles Tjenestemannsrolleprosjektet. Ved siden av disse to, har det også vært satt i verk en rekke lokalt-initierte prosjekter som enten har vært retta mot fengselsvirksomhetens form og innhold eller organisering.

Jeg har ved mange sammenhenger - og i flere undersøkelser - registrert at det er problemer med forståelsen og bruken av visse sentrale begreper/ord i norsk fengselsvesen. Bruken er prega av dårlige og uklare begrepsdefinisjoner og faglige, begrepsmessige sammenblandinger som fører til forståelsesproblemer og kommunikasjonshindringer.

Dette har kommet fram blant annet i arbeidet med Tjenestemannsrolleprosjektet og kontraktsoning, der jeg - og andre - har slått fast at uklarhetene i forbindelse med begrepene, preger straffe- og fengselsideologien, den praksis, de prosjekter og de tiltak som gjennomføres. Med praksis tenker jeg spesielt på hverdagsvirksomheten i fengslene og de metoder og tiltak som er satt iverk. Jeg har registrert en metodisk usikkerhet som jeg tror skyldes at folk i liten grad har klart å knytte metoden til klarere overordna målsettinger og teoriforankringer.

Mange av uklarhetene har etter min oppfatning sine historiske røtter og sitt feste i ulike menneskesyn (syn på den som begår kriminelle handlinger/den som sitter i fengsel), fagtradisjoner og forskjellig syn på kriminalitetens årsaker. For noen er *samfunnets beskyttelse* i sentrum for straffepraksisen - for andre er *fangen i sentrum* (dvs. fangegruppa/gruppene som "fongen" og ikke den enkelte personlighet som er

fengsla) enten som negativ eller positiv differensiering - dvs. negativ som f.eks. isolerende kontrolltiltak (jfr. sikkerhetsavdelinga) eller positiv og da knytta til fangens rehabilitering, forbedring eller innlemmelse i samfunnet.

Jeg tror at de nevnte uklarhetene også fører til motstridende oppfatninger om hvilket innhold og hvilken form fengselvirksomheten skal ha. Jeg har forskningsmessig (empirisk) belegg for å si dette, og hele foredraget bygger på de problemområder som er blitt formidla meg i og gjennom forskningsvirksomheten og gjennom egne vurderinger :

S. Rognvaldsen og jeg har registrert i evalueringene av de to nevnte prosjektene (RVO og TR) at uklarheter om fengselsvesenets ofte motstridende oppgaver nedfellet seg på alle nivåer i fengselvirksomheten (og organisasjonen) - enten det er på samfunns-, departements-, institusjons-, gruppe- eller individnivå. Sammen med Ninna Garm kom vi fram til åtte punkter som gikk igjen som problemfelt i de respektive prosjektene:

1. Uklarheter om fengslets oppgaver (målsettinger)
2. Uklarheter om fengslet kan ha en positiv funksjon
3. Prosjektene har i innledningsfasene slitt med det som oppfattes som motstridende eller uklare målsettinger
4. Om menneske- og fangesyn
5. Fengslet som organisasjon - bl.a. ledelsesproblematikk og motsetninger mellom og i grupper. Sektorisering
Arbeidets betydning og mening - arbeidsmiljø
6. Ressursutnytting
7. Fengslet som endringsdyktig system. Usmidige organisasjoner - med dårlige kommunikasjoner og samordninger både horisontalt og vertikalt. Et stort sektoriseringsproblem
8. Framtida - muligheter.

Disse uklarhetene gjenspeiler blant annet :

- (1) Ideologiske og fengselsfaglige uklarheter. Ulike kriminalpolitiske holdninger og forskjellig forståelse av kriminalitetsutviklinga og hvordan den skal bekjempes
- (2) Misforhold mellom fengselssystemets, straffeideologiens og straffeteknologiens historiske røtter, fengselsfaglig grunntenkning og kravene til moderne kriminalomsorgsideologi og fengselvirksomhet.
- (3) Tvetydighetene avspeiler også divergerende menneskesyn. Det kan oppstå en faglig identitetskrise. Den faglige uenigheten er tydelig - likeså sektoriseringen.
- (4) Bruk av ulike metoder fra andre fag og ulike kunnskaper bør kunne vitalisere vår egen forståelse, språk og begrepsbruk på en måte hvor vårt eget teoretiske og terminologiske territorium fører til en progressiv fengselsfaglige utvikling og praksis.
- (5) Og spørsmålet: Hvordan skal faglig kompetanse, fagetikk og humanistiske krav sikres i fengselvirksomheten. Altså et spørsmål om fagutvikling og ideologi.

Men i disse ligger mange andre motsetningforhold:

- Straffeideologi kontra rehabiliterings- og omsorgsideologi.
Idealisme og optimistisk nøkternhet (realisme)

Juristeri og formalisme. Det juridiske perspektiv kan ofte stå i motsetning til de mer humanistiskrettede tiltak og fagområder

- Et snevert og ensidig sikkerhetsbegrep (som overvåking og teknisk kontroll) vs: i motsetning til et utvida sikkerhetsbegrep (dvs. den sikkerhet som er innbakt i den daglige virksomheten på forskjellige sosiale arenaer - som arbeid, fritid, osv.). Sikkerhetsdiskusjonen er viktig.
- Mangelfull teoriforståelse - pragmatisme, metodeanarki. Metodeanarki istedenfor metodehierarki?
- Effektivitetskrav vs. vanskelige omsorgsvirksomheter. Mål på effektivitet - residiv.
- Ressurser vs. praktisk gjennomføring
- Faglig uenighet
- Kritisisme, "brønn-pissing" - negativitet/negative subkulturer.
- For tjenestemennene: Turnus, økonomi vs. arbeidets betydning, mening
- Massemediens formidling vs. kriminalpolitikken. Jfr. en rekke eksempler på dobbeltholdninger. Positive tiltak med sprekk - henges ut; fengselsopphold stemples i seg sjøl negativt, og skrives om på en måte hvor fengselsvesenet kritiseres sterkt for å ødelegge mennesker. Fengselsvesenet har vært for lite faglig offensive både i forhold til politikere og massemediene.
- "Gründervirksomheten" og strukturell og kollektiv sikring av tiltak. Enkeltpersoners innsats er viktig, men må strukturelt sikres, hvis ikke kan våre tiltak bli sårbare.

Jeg vil komme inn på flere av disse problemområdene.

Det er nødvendig med noen kommentarer til de overordna punktene:

Det er blant annet et motsetningsforhold mellom de som vil ha et klart definert **straffesystem** og en fengselsvirksomhet hvor straffen er tydelig og de som legger større vekt på **kriminalomsorgssida**.

Dette er et svært gammelt motsetningsforhold - faktisk helt fra den tid da opplysningsfilosofiens menneskesyn og idékerne forma seg i fengselsvirksomhetens tiltak på omsorgssida. Opplysningstidas ideologiske bærebjelke på 1700-tallet var humanismen, og det humanistiske menneskesynet - som et etisk-humanistisk krav og et optimistisk utviklingssyn på mennesket - bygger på et menneskesyn som betrakter mennesket som et fornuftsvesen som er fri til å velge sine handlinger - og derfor må ta ansvar for disse. Det vil også si at mennesket kan påvirkes til å handle moralsk riktig, derfor fikk oppdragelses- og påvirkningstanken et sterkere feste utover 18- og 1900-tallet. Kort og godt: Mennesket kunne forbedre seg ved forskjellige opplegg og virksomheter under fengselsoppholdet.

På mange måter og på ulike arenaer brytes motstridende ideer om hva et fengsel **bør** være.

Enkelte bygger sine meninger på effektivitetskrav og på en viss straffeteknologisk rasjonalitet - dvs. fornuft og logikk, hvor særlig *effektene av de positive tiltakene* må bekreftes ved målbare effekter og resultater. Det er interessant å se at disse i langt mindre grad har vært like interessert i å *måle og vurdere effektene av de tradisjonelle og mer repressive soningsformer*. I motsetning til dem som reduserer virksomheten og tiltaksida med utgangspunkt i en økonomisk rasjonalitet eller fengsels-teknologiens effektivitet f.eks. i forhold til de sikkerhetsmessige oppgavene (blant annet det å forhindre rømminger - fengslets suksess måles ofte slik), legger andre en mer

humanistisk prega omsorgstenkning til grunn for sin fengselsfaglige tenkning, mens atter andre reduserer straffepraktisen og bruk av fengsel til mer juridisk formalisme. Noen blir også svært moralistiske og mange ganger politiske værhaner i kravene om hvordan straffepraktisen skal organiseres.

Sikkerhetstenkninga er dominerende; dette er logisk da fengslets oppgave er å forhindre rømninger og sikre det indre miljø, og være det som Lund-Isaksen har definert som en straffegjennomføringsinstitusjon. Spørsmålet er likevel hvilke metoder og organisering som er den beste form for sikkerhet og om vi gjennomfører sikkerhetvirksomheten bra nok.

Fengselsdiskusjonen omhandler også omformingen eller modelleringen av fengselsinstitusjonene til mer behandlingsinstitusjoner. Etter min oppfatning må disse oppgavene holdes atskilte; i det øyeblikket en fengselsinstitusjon blir en behandlingsinstitusjon - er den ikke lenger en fengselsinstitusjon, og må derfor drives etter andre prinsipper. Det er ikke dermed sagt at visse fengselsinstitusjoner ikke kan være et viktig mellomledd i et rehabiliteringsopplegg og at det ikke kan drives en forsiktig behandling i fengslet. Jeg er absolutt en talsmann for en slik ordning. (Dette vil jeg komme tilbake til i foredraget)

Også de fengselsfaglige målsettingene og metodebruken preges av motsigelser og uklarheter.

Differensiering er et viktig grunnprinsipp, men differensiering får et alt for tilfeldig preg i og med at differensiering stort sett tenkes på individ- og gruppenivå (dvs. differensiering av fangene) og i mindre grad på institusjonsnivå etter en samlet plan over fengsels-Norge.

Metodisk mangfold

Metodisk mangfold er viktig i vår fengselsfaglige virksomhet. Mangfoldet må leve - men ikke som anarki.

Fengselsreformkomiteens innstilling fra 1956 (Innstilling om reformer i fengselsvesenet 1956) hadde stor tro på mulighetene for å drive rehabilitering og behandling i fengslene. Fengslene kunne - etter forfatterens mening - fungere som behandlingsinstitusjoner, dvs. behandlingsinstitusjoner av en særegen type å drive rehabilitering og behandling. Rehabiliteringstanken kom også formelt sett til uttrykk, da § 14 i fengselsloven ble utarbeida. (Jeg vil seinere ta denne opp). Dermed var retninga lagt.

Den utviklinga som tok form på 1970-tallet, hvor både samarbeidet med skolevesen og sosialdepartement ble styrka og bygd opp, har trukket samfunnet mer inn i fengslet - men også fengslet mer ut i samfunnet. Idealister og reformatorer - som avd. dir. A. Langås - har betydd svært mye for den positive fengselstenkninga på 1970, 1980 og 1990-tallet. Ikke minst gjelder dette i form av annen og mer mangfoldig faglig praksis og idéforankring som har fått feste i fengselvirksomheten.

Målsettinger om et *mer åpent fengselssystem i forhold til samfunnet*, den faglige og tjenestelige importmodellen, ansvarliggjøring av andre departementer i forhold til fengselsvesenet, målsettingene om en mer meningsfylt soning og en humanisering av fengselssystemet, osv., er alle viktige komponenter i en modernisering som skjøt fart

fra 1970-tallet - særlig under I. L. Valles ledelse og særlig i forbindelse med Langås og andres innsats, men også som en følge av en viss lokal kreativitet i ytre etat på 1980-tallet.

Også betjentutdanninga og kompetanseutviklende tiltak kom i sentrum: Tjenestemannen er definert som en av de aller viktigste ressursene i samarbeidet med fangene. At tjenestemannen framstår som denne betydelige ressursen, kommer til uttrykk i mye av den daglige virksomheten og en rekke konkrete prosjekter som er satt i gang.

Kompetanseutviklende tiltak - og særlig arbeidet for en ny og mer allsidig tjenestemannsrolle - er også et svært sentralt innslag og uttrykk for endringsprosesser. KRUS har hatt og har en viktig oppgave og posisjon, som følges opp. KRUS har også ligget svært langt framme i forbindelse med en progressiv fengsels- og tjenestemannsrolletenkning.

Kort og godt: Fengselsvirksomheten formes nå - særlig ved enkelttiltak og prosjekter - bedre etter fangenes behov og dermed også etter den sosiologiske, pedagogiske og psykologiske kunnskapskapitalen som vi har om fangebefolkningas samfunnsmessige og sosiale situasjon.

Men vi utvikler oss ikke i vakum. Ytre samfunnsmessige forhold betinger vår virksomhet - både kvalitativt og kvantitativt. Fengselvirksomhetens innhold og form utveksles i et mer eller mindre dynamisk vekselvist forhold til samfunnet. I perioder er systemet i framdrift - i andre at det går tilbake eller stagnerer.

Ytre samfunnsmessige forhold og kriminalitetsutviklinga påvirker altså sterkt vår virksomhet: Samfunnet bestemmer hva som er kriminelt og hva/hvem som skal straffes og hvordan. Et samfunn i hvile, eksisterer ikke. Dette gjenspeiles også i kriminalpolitikken og kriminalitetsforståelsen. Derfor: Kriminalitetsutviklinga og kriminalitetsdefineringa er viktig.

Det er en kjennsgjerning at kriminaliteten ikke kan ses uavhengig av samfunnsmessige og kulturbetinga problemer og svakheter, da de sosiale forholdene påvirker sterkt grupper av befolkninga. **Hva** som straffes - **hvordan** og **hvem** som straffes, avspeiler uten tvil samfunnsideologiske spørsmål og verdiprioriteringer (jfr. straffelover og særlover), og den sosio-økonomiske (samfunnsmessige og kulturelle) utvikling (jfr. bl.a. Britta Kyvsgaards undersøkelse¹). De laveste samfunnssjiktta eller underklassen² rammes hardere. Fengslene og fangepopulasjonen gjenspeiler dette.

---

¹ Internasjonal forskning viser at forholdet mellom samfunnsmessige betingelser, sosiale forhold og kriminalitet kan ha følgende forklaringer

* Dårlige sosiale og materielle forhold kan påvirke til kriminell virksomhet

* Fengsling kan føre til stigmatisering, sosial diskvalifisering og marginalisering - og dermed forsterke mulighetene for kriminalitet.

* Underklassens kriminalitet oppdages og dømmes hardere

* Etterforskninga er mer orientert mot tradisjonell kriminalitet

² Klassebegrepet er et vanlig sosiologisk begrep

Som Christie sier: *For å forstå samfunnet, må vi også forstå kriminaliteten. For å forstå kriminaliteten, må vi også forstå samfunnet.*

I en meningstung setning kan vi fange gjensidigheten mellom kriminalitet og samfunn som kriminaliteten i samfunnet - samfunnet i kriminaliteten. Vi er derfor nødt til å ha en forståelse av kriminalitet og straff som et sosiologisk problem. Vi må snakke om straffens og kriminalitetens sosiologi (årsaker og konsekvenser), ved siden av straffens og kriminalitetens psykologi.

Dette innebærer at kriminalpolitikk ikke bare kan reduseres til politikk om kriminalitet og sanksjonssystemer; kriminalpolitikken må forstås i forhold til hele samfunnet som virksomhetsarena og dermed også som sosialpolitikk, kulturpolitikk, sysselsettingspolitikk, osv.

Det faglige mangfoldet er etter min oppfatning en historisk vinning, men det må formes og koordineres på en bedre måte etter en helhetlig og strukturert plan. Vi må motarbeide tendensen til et metodeanarki eller en kastrert metodikk.

Det jeg først og fremst savner er *metodisk og teoretisk konsekventhet* - det vil si at de metodene som velges og anvendes så langt det går på en fullstendig måte. Dette innebærer at det teoretiske grunnlaget ikke klippes bort, og at man blir stående igjen med en praksis som preges mer eller mindre av tilfeldigheter og mangel på kompetanse. Vår kontraktundersøkelse viser at dette er et betydelig problem. Den teoretiske forankringa er for dårlig.

Og videre - dagens fengselsvirksomhet preges på mange måter av idésprik.

Man kan si det slik at i tidligere tider har fengslet i samfunnet hatt en klarere ensidig, definert repressiv oppgave. Men i og med at samfunnet er kommet mer inn i fengslet - ikke minst med ulik fagkunnskap og ved "importmodellen" - er virksomheten blitt prega av

1) positivt sett : Et mangfold og en kreativitet

2) negativt sett : Et mangfold som lider av en mangelfull koordinering med basis i en klarere og mer progressiv idéforankring - med feste i mer moderne målsettinger om fengslets nye samfunnsmessige oppgaver funksjoner. Den gammelmodige repressivitet og straffeideologi kaster skygger. Den historiske bevisstheten er for dårlig.

Men "import" av fagkunnskap er bare en nødvendig side i en helhetstenkning. Vi må også "eksportere" vår faglighet - tydeliggjøre bedre vår virksomhet og tenkning. Det er med andre ord snakk om både en import-, eksport- og en sjølførvaltningsmodell, med rom for lokalt initiativ og kreativitet.

Jeg mener at den ideologiske diskusjonen også har vært for svak - både i forhold til straffeideologien og det som vi kan kalle "de positive tiltakenes ideologi". Idéføringene har vært prega av usikkerhet, både når det gjelder i forhold til straff og i forhold til omsorgsbegrepet, og i forhold til ord/begreper som er knytta til virksomheter som behandling, differensiering, rehabilitering, osv. og forholdet mellom disse. Jeg vil se på de ideologiske rammene for fengselsvirksomheten - Egil Larsen og Wilhelm Meek Hansen vil konkretisere disse.

Noe om moderne organisasjonstenkning

Moderne institusjons- og organisasjonsprinsipper søkes overført til fengselsvesenet. Effekten av dette avhenger helt av at man anvender organisasjonsmodeller som formes på basis av fengselsinstitusjonens særegenheter og mangfold. Fengselsvesenet har også vært opptatt av ledelses- og utviklingsutvikling. Moderne tenkning - og moderne rasjonalitetskrav vinner fram. Fengselsvirksomheten skal bli mest mulig effektivisert. Det er bra at utviklingstiltak settes i gang, men de må ikke reduseres til metoder og teknikker for organisering. Det ligger en fare i at utviklingstiltak og forståelsen reduseres til å bli et spørsmål om utviklings- og ledelsesteknikker, uten at disse ses inn i en større ideologisk, teoretisk og helhetlig sammenheng- hvor mennesket og menneskets kollektive virksomhet har en sentral plass.

Organisasjonstenkning må ikke bli manér. Dette innebærer også at ensidige effekt- og resultatmål ikke rives løs fra virksomhetens særegne og vanskelige omsorgskrav.

Det er også tendenser til at man i langt større grad enn tidligere er opptatt av fengselsvesenet som organisasjon ut fra moderne utviklingsprinsipper - og kanskje i mindre grad relaterer disse til fengslet som en svært spesiell institusjon som er forma etter særegne logiske prinsipper. Jeg vil derfor advare mot en kopistisk anvendelse av utviklingsmodeller. Det er et problem at utviklingsanalyser og utviklingstiltak ikke ses i et indre forhold til fengselet som institusjon. Disse analysene må også relateres til fengselsvesenets mange ulike institusjonsformer som er mer eller mindre fengselsaktige.

Men la oss se videre på noen åpenbare problemer og sentrale områder.

Straffens målsettinger, straffeideologi, straffens konsekvenser og funksjon. (Straffen er her fengselsstraffen)

Fengselsstraffen diskuteres for tida i Sverige. Fengselsstraffen sett i forhold til omsorgsvirksomheten. Ikke rart - fengselsstraffens rasjonalitet og fengselsstraffens innhold, form og konsekvenser er uklare. Rettssosiologen David Garland skriver at straff i dag er svært problematisk og neppe forstått som en del av det sosiale livet - fengselsstraffens rasjonalitet er ikke på langt nær klar. Jeg vil legge til: Vi har på mange måter et tankeslapt forhold til det å straffe. Vi har tatt den for gitt, slik at vi på den måten er befridd fra det å tenke dypere på straffen som problem. Ofte har diskusjonene stivna i ytterposisjonene. Ideologier står mot hverandre. Den ene ideologien poengterer at fengselsstraffen er almenpreventiv, og dessuten beskytter samfunnet mot potensielle lovovertredere så lenge de sitter i fengsel. Straffen formes og vurderes da som middel i et samfunnmessig perspektiv og ut fra samfunnmessige interesser.

Andre mener at fengselsstraffen og fengselsoppholdet har mer negative virkninger enn positive - i alle fall for den som fengsles og hans/hennes familie. Kritikken føres dermed med utgangspunkt i lovovertrederens interesser, behov og situasjon, men også

ut fra fengslets eventuelle negative konsekvenser og skadevirkninger. Alternative straffereformer har derfor også blitt mer og mer aktualisert for visse grupper og visse forbrytelser.

Kort og godt - det er en motsetning mellom fengselsstraff-optimistiske og fengselsstraff-pessimistiske standpunkt - spesielt relatert til effektiviteten av og fornuften ved moderne straffeinstitusjoners virksomhet. Motsetningene har - som sagt tidligere - forskjellige perspektiv - enten samfunnets eller gjerningsmannens. Optimismen bindes til to retninger:

A) De som bare er opptatt av fengselsstraffen og som mener at den er effektivt som et beskyttende tiltak bare straffene svir godt nok (altså ingen dulling) - og videre

B) de som mener at man innenfor en reformvennlig fengselsfaglig politikk og organisering kan få positive effekter av et fengselsopphold. Ord og praksiser som behandling, omsorg, rehabilitering, osv., er vel brukte i denne sammenheng. Kritikerne er på forskjellig grunnlag sjølsagt skeptiske til begge posisjoner.

Men hvilke tendenser ser vi? Tenker man nå en ny filosofi eller nye rasjonelle begrunnelser for fengselsstraffen? Skal straffen bli noe mer enn frihetsberøvelse? En analyse av vår straffevirksomhet innebærer en diskusjon om straffens mange sider - både den juridiske, sosiologiske, psykologiske, moralske, praktiske og filosofiske. Det innebærer også en vitalisering av en diskusjonen om straffens form og innhold, straffens betydning og mening, straffens konsekvenser, straffeideologier, osv. (Ideologier forstås da som sosiologer anvender begrepet - nemlig enten som 1) falsk bevissthet eller 2) idésystem, bærende ideer i et kriminalpolitisk system, livssyn, osv.- som er et viktig analytisk skille).

I den nye svenske fängelsesutredningen, skriver rettsfilosofen Claudio Marcello Tamburrinni i Dagens Nyheter den 19. november 1993 - foreslås at termen straff gjeninnføres i stedet for det omdiskuterte begrepet "vård" (omsorg), og at straffesverdien tilpasses forbrytelsens alvorlighetsgrad framfor rehabiliteringsnivået. Gjengjeldelsen - hevnen - er på ny aktualisert. Straffeubehaget skal igjen bli følbart. De straffe-effektorienterte talsmennene hevder også at effektene av straffen minskes med utgangspunkt i rehabiliteringsopplegget, og at kriminalomsorgen først og fremst bør ha straffende, repressive oppgaver - og iverksette straffen og gjennomføringa av den. Straffevolumet har vært diskutert. Angitt straffevolum skal gjennomføres uten at den dømte slipper ut tidligere. Enkelte mener at positive tiltak først skal settes i verk på slutten av soninga.

Det gamle normaliseringsprinsippet er også blitt tatt opp. Dette prinsippet tar utgangspunkt i at innsatte i prinsippet har samme rett til samfunnets støtte- og behandlingsinnsatser som andre borgere. Enkelte mener at man har gått for langt i samfunns-service-tiltakene. Motargumentet er nettopp at overgangen og integreringa kan bli lettere, og at det er et humanistisk grunnprinsipp og et etisk krav om at en fengselsstraff ikke bør ha andre begrensninger for den dømte enn det som ligger i selve frihetsberøvelsen. Men at frihetsberøvelse og sosial isolasjon i praksis betyr mange negative konsekvenser, skal jeg se på seinere.

Men av diskusjonen over og den nye tenkninga i Sverige - vil det si at de gamle absolutte straffeteorierne hvor straffen var et mål i seg sjøl, er på vei inn? Er det slik at straffens forholdsmessighet nå tenkes ut fra det gamle prinsippet om rettfærdige proporsjoner?

Kommer disse tankene som følge av at de relative straffeteoriene - med prevensjonstanken - er så svekka? Er det slik at andre ikke lenger avskrekkes eller får mer høyverdige moralske vaner om å ikke begå kriminelle handlinger (almenprevensjonen)? Er det sånn at den enkelte - ved residivitet - har bevist at straffen ikke har hatt nok avskrekkende konsekvenser for gjerningsmannen/-kvinnen (individualprevensjonen)? Og hva med den siste komponenten i individualprevensjonen - nemlig den enkeltes forbedring gjennom det som kalles rehabiliterende tiltak? Straffen - i de relative straffeteoriene - har jo nettopp målet avskrekking, beskyttelse og forbedring som prinsipp. Kanskje også forsoning - i alle fall ideelt sett.

Den nevnte utredningen over representerer et skriftlig formulert ønske om å endre den strafferettsfilosofiske retninga. Gjengjeldelsestanken står sentralt. Samfunnets interesser skal være basis for straffens innhold og straffevolumet. Straffen skal stå i forhold til den forbryterske handlinga - ikke relateres til den som begår forbrytelsen og dennes livssituasjon og konstitusjon. Den mer omsorgsrette og rehabiliterende regulering i forhold til straffen, påstås ha tatt ansvaret fra gjerningsmannen. Det er gjennom straffen og soning at den enkelte gjøres ansvarlig for sine handlinger. Videre trekkes offerets situasjon inn. Det er blitt tatt for lite hensyn til offerets integritet, interesser, følelser, (symbolske) opprettelse og psykologi, hevdes det. Logikken er klar: Ved for lave straffer krenkes altså offeret ytterligere. Straffen kompenserer tapet, lidelsen, krenkelsen.

Fengselsstraffens mer reformvennlige og rehabiliterende tiltak er også i søkelyset. I forhold til en økonomisk rasjonalitet og i forhold til en ideologisk offensiv, vil stadig flere ha bevis på at de positive tiltakene virker. Den positive virkningen skal måles i tilbakefall og tilbakefallsprosjenter.

Men fengselsstraffen har også en **symbolsk** side. Den er en samfunnsmessig eller institusjonell markering av og en reaksjon på at en handling som er begått ikke er akseptabel. Den er også en markering av samfunnets handleevne ut fra bevaring av rettssikkerheten. Vi kan ved siden av straffens symbolske funksjon snakke om straffens sosiologi - og da med bl.a. utgangspunkt i Durkheim og hans struktur-funksjonalistiske skole: Han mener at straffen er samlende for de som ikke begår straffbare handlinger, mot de som begår dem. Sånn sett har straffen mot noen som begår en kriminell handling - en handling som er desintegrerende og avvikende - en integrerende virkning på andre, lovlydige. For Durkheim har altså straffen en solidaritetsproduserende effekt.

Kort og oppsummeringsmessig knyttes straffen historisk bl.a. til følgende (straffen i samfunnet - samfunnet i straffen/straffens sosiologi - sosiologien i straffen). Den moralske begrunnelsen avhenger om vi har et samfunnsperspektiv eller et gjerningsmannsperspektiv :

1) *Straffens formål, begrunnelse*

Generelt og oppsummeringsmessig: Straff betegnes gjerne som et onde som lovovertrederene påføres av samfunnet for at han skal føle det som et onde. Straffeideologien er materialisert, symbolisert og nedfelt i praksis i form av fengsel. Fengsel skal stenge lovovertreder inne en viss tid. I denne tida holdes også samfunnet ute. Vi kjenner fengslets oppgave:

- **Fengslet skal gjennomføre frihetsberøvelse**
- **Dempe skadevirkningene**
- **Forberede til løslatelse**

Men - i andre sammenhenger ser man også en bedre markering av rehabiliteringsarbeidet: Forebygge eller bøte på skadelige virkninger av frihetsberøvelsen. Fremme domfeltes tilpasning til samfunnet og motvirke ny kriminalitet (Budsj.prop.). Og videre: Frihetsberøvelsen skal gjennomføres straks.

Denne mer offensive retningen står i motsetning til den mer defensive i § 14 (Lov om fengselsvesenet) - som også blir kalt rehabiliteringsmålsettingen av T. Mathiesen:

"De innsatte skal behandles med fasthet og alvor slik at deres muligheter for tilpasning i samfunnet søkes fremmet. Skadelige virkninger av frihetsberøvelsen skal så vidt mulig forebygges eller bøtes på".

I kapittelet følger dessuten en oversikt og bestemmelser over en rekke tiltak - som fellesskap, eneromsbehandling, arbeid, undervisning, opplæring, m.m.

Det overordna målet er å gjennomføre frihetsberøvelse.

Etter min oppfatning er den snart 40 år gamle § 14 på mange måter en anakronisme i forhold til en mer progressiv og moderne fengselstenkning. (Dette vil jeg komme tilbake til)

Fengselsstraffen har tradisjonelt bevega seg mellom motivet om å tilfredsstille kravet til rettferdighet - og til å være en form for sosialt forsvar.

Fengselsstraffen vurderes gjerne ut fra de to hovedperspektiv, og straffen ses på som et **mål** eller et **middel**:

1) Samfunnet-i-sentrum-perspektivet

2) Fangen-i-sentrum-perspektivet

Ved hjelp av tidligere forskere og andre, kan følgende utledes med feste i disse to posisjonene (straff = fengselsstraff):

- Straff som samfunnets prevensjon - beskyttelse (J. Bentham)
- Straff som en bevisst pine- og ondepåføring overfor uønskete handlinger. Hensikten er at den skal føles som et onde.
- Motivert kan være hevn eller gjengjeldelse (I. Kant: Gjerningsmannen står i skyld til samfunnet) - men også oppdragende med pinen eller ubehaget som middel. (Lex Talionis)
- Straff som aggresjon og skyldprojeksjon
- Straff som et repressivt tiltak
- Straff som avskrekking - som sosialt forsvar. Almenprevensjonen er ikke retta mot gjerningsmannen, men mot den øvrige befolkninga - mot almenheten. Den er en form for moralsk markering og en tydeliggjøring av det moralsk aksepterte/ ikke-aksepterte. Vi kan ikke utelukke at almenprevensjonen har en viss virkning.
- Straff som integrerende virkemiddel
- Straff som disiplineringstiltak, kontroll (Focault).
- Straff som middel til forbedring, moralsk oppdragelse. Virkning på lovbyteren sjøl.

(Det er interessant å se § 14 i "Lov om fengselsvesenet" som jeg altså på mange måter opplever både som en anakronisme og alment tvetydig: "Den innsatte skal behandles med fasthet og alvor slik at deres muligheter for tilpasning i samfunnet søkes fremmet.")

- Straff som forsoning, oppreisning (Jfr. G. Hegel og gjenopprettelsen av offerets rettigheter)
- Straffens symbolikk: Den forteller oss hva kriminalitet fører til av negative sanksjoner; alvoret i den kriminelle handlinga måles i sanksjonens varighet. Den symboliserer også at samfunnet har makt, rett og plikt til å sanksjonere overgrep. Det rituelle innslaget er viktig.
- Straff som ideologi og klassekontroll (et marxistisk perspektiv). Hvem har makt til å straffe - hvem straffes for hva?

Med inspirasjon fra forskjellige faglige tilnærminger, har jeg laga følgende oversikt over fengslets negative virkninger og mulige positive tiltak.

FANGENES TAPSLISTE

Den negative kritikken av fengselsoppholdet; en oppsummering av diverse sosiologiske, kriminologiske og sosial-psykologiske undersøkelser/teorier.

- * Institusjonalisering/prisonering; den enkelte får institusjonskompetanse - ikke "livs"kompetanse.
- * Stigmatisering, avvikerkarriere.
- * Marginalisering, isolering/sosial isolasjon, anonymisering.
- * Inkapasitering, inaktivisering, passivisering
- * Kompetanseødeleggelse, diskvalifisering, degradering, deklassering eller forverring/ stabilisering av en dårlig sosial posisjon/ livssituasjon.
- * Tap av frihet/avmakt.
- * Tap av ting, gjenstander.
- * Tap av grunnleggende og normale livs-virksomheter i samfunnet; tap av muligheter til å bruke visse varer og tjenester; tap av kompetansegivende muligheter. Tap av kvalifiserende erfarings- og kunnskapskapital for produktive og sosiale virksomheter i samfunnet.
- * Tap av sosiale forhold, asosialisering, fremmedgjøring, desorientering
- * Sosial katastrofe, fortvilelse, angst, sorg, frustrasjoner
- * Tap av seksualitet, kjærlighet, forhold, omsorg
- * Tvinges til uønska sosiale forhold, tap av sikkerhet
- * Tap av sjølbestemmelse; (sosial) usikkerhet og utrygghet
- * Fattigdom, kulturfattigdom; et liv på en for "trang" og kulturfattig arena (fengselsarena). Livsinnskrenkelse
- * Fysisk, psykisk og sosial deprivasjon (:stoppe i utvikling, berøvelse, forsakelse)
- * Kreativ deprivasjon, etisk deprivasjon
- * Mortifikasjonsprosess, personlig integritet trues eller svekkes - gjøres "sosialt" død.

Straffen har en juridisk, etisk, symbolsk, materiell, fysisk, psykologisk og sosiologisk side, og begrunnes enten ut fra et individ- eller samfunnsperspektiv. Men hvilken mening - hvilken betydning har straffen for oss i dag? Er den entydig eller tvetydig?

II) Fengselsstraffens konsekvenser

Frihetsberøvelsen har konsekvenser utover bare det å tape friheten. Dette er ett av tapsområdene i det jeg har kalt "fangenes tapsliste". (Jfr. Fangens tapsliste/Yngve Hammerlin)

▣ Yngve Hammerlin, 88 / Ved bruk oppgi kilde
Yngve Hammelin, 91 / Ved bruk oppgi kilde ▾

POSITIVE MULIGHETER VED ET FENGSELSOPPHOLD NÅR ET OPPHOLD ER ET FAKTUM

Mange fanger er i en sosial situasjon som krever at diverse tiltak settes i gang - som er tilpassa fangens individuelle behov. Gjennomføre deltiltak i en rehabiliteringsprosess hvor man tenker samfunnet i fengslet - fengslet i samfunnet; fangen i samfunnet - samfunnet i fangen. I fengslet er det vanskelig/ umulig å rehabilitere - men mulig å habiliterere eller delhabiliterere, dvs. gi kunnskaper og ferdigheter innenfor visse områder.

- * Styrke den fysiske, psykiske og sosiale kapasitet og kapital.
- * Kompetansegivende tiltak.
- * Bevisstgjørende tiltak; soningsplaner.
- * Spørsmål om politiske valg/prioritering, ressurser, menneskesyn, etikk, moral, teoretiske og metodiske prinsipper, faglig kompetanse hos de som arbeider i fengslet.
- * Tverrfaglig og tverretatlig samarbeid.

Fangenes tapsliste

På motsatt side har jeg satt opp en liste som jeg har kalt fangenes tapsliste - en liste som bygger på sosiologisk, psykologisk, psykiatrisk, kriminologisk, pedagogisk og annen forskning. Fængselsoppholdet fører til en rekke problemer for den enkelte som vanskeliggjør integrasjonsprosesser, derfor blir det viktig å ta utgangspunkt i denne lista for så å sette i verk tiltak som kan kompensere tapene (Jfr. bl.a. Clemmer, Sykes, Bondesson, Christie, Mathiesen, osv.).

Andre kaller dette former for tilleggsstraff.

Et sanksjonssystem/straffesystem må vi ha - spørsmålet er hvordan vi straffer. Ofte er det slik at det ikke er nødvendigvis fængselsoppholdet som har den sterkeste virkning på den som begår kriminelle handlinger, men mer det som kalles ekstralegale virkninger, nemlig å bli tatt av politiet, dømt, være eks-kriminell og ettervirkningene og stigmatiseringa etter et fængselsopphold.

Omsorgsbegrepet - kriminalomsorg

På slutten av 1960-tallet og begynnelsen av 1970-årene var flere språkforskere opptatt av forholdet mellom språk og makt og hvordan ord og begreper kan være tilslørende for visse ubehagelige realiteter. For å illustrere problemet: Jeg har en kamerat som er halt og som forbanna registrerte at haltinga hans av enkelte eksperter ble kalt "alternativ gange".

Vi kjenner også til den klassiske diskusjonen om man skal anvende ordet innsatte eller fanger, betjenter eller fangevoktere.

Sjøl anvender jeg ordet fanger - men ikke fangevoktere, men derimot betjenter eller tjenestemenn. Det siste finner jeg historisk riktig, da den gamle fangevokterrolla på mange måter er endra gjennom stadig flere og mer miljøarbeidende oppgaver.

I Norge ble fængselsvirksomheten omdøpt til "Kriminalomsorgsavdelingen" tidlig på 1980-tallet og da under Rieber Mohns ledelse. Avdelinga hadde tidligere hatt navnet "Avdeling for fængselsvesen og kriminalomsorg i frihet." Omsorgsbegrepet ble innført etter modell fra Danmark - hvor avdelinga het Kriminalforsorgen.

Omsorgsbegrepet har vært diskutert. For eksempel ville ikke den tidligere ekspedisjonssjefen Haugestad ha omsorgsbegrepet, da han mente at man ikke kunne drive omsorg i en straffeanstalt. Også i Bøsteruds tid ble diskusjonen levende - spesielt i forbindelse med de positive og restriktive tiltakene mot narkotika og brudd på sikkerheten. Etter min mening ble omsorgsbegrepet og omsorgspraksisen svekket i Bøsteruds periode.

Tidligere stilte jeg spørsmål om hvilken omsorg det er snakk om? Er ordet et uttrykk for sjølbedrag eller sjølerkjennelse om fængslets muligheter? Er omsorgen tenkt i snever eller i utvida forstand?

- Er omsorgen bare en basal garanti - dvs. en garanti for at basale behov dekkes (i form av sørge for ..), eller er omsorgsbegrepet tenkt videre eller dypere som..
- det å sørge for ved en solidarisk, empatisk og aktiv omsorg for andres liv og vekstvilkår. Kort og godt en omsorgsvirksomhet for krav om livskvalitet og utvikling - riktignok innenfor svært begrensa rammer.

Psykiater Rollo May sier følgende om omsorg:

"Omsorg er en tilstand hvor noen er av betydning, omsorg er det motsatte av apati" (R.M.: "Kjærlighet og vilje"/Dreyer, 1977).

Filosofen Heidegger ser på omsorgen som samvittighetens kilde - og dermed som en etisk dimensjon, mens sosial-psykologen og freudo-marxisten E. Fromm knytter omsorgsbegrepet til ansvar, respekt, kunnskap og kjærlighet - og hevder at viser jeg omsorg for et annet menneske, så er jeg opptatt av et annet menneskes vekst og lykke; jeg er ikke tilskuer. (E. Fromm: "Det sunne samfunn"/1967)

I samme baner tenker virksomhetsteoretikeren, den danske professor i filosofi, Uffe Juul Jensen. Han poengterer at det blir viktig å rette oppmerksomheten mot det kollektive ansvar (solidaritet) og de kollektive tiltak som bygger på solidaritet og likeverd - dvs. en praksis hvor en støtter opp på en måte som gjør den som er svakere eller har vanskeligheter i øyeblikket, til å inngå et likeverdig forhold.

"For mennesker kan fastholdes i en passivitet og en avhengighet hvis det avskjæres fra muligheten til å tilegne seg ferdigheter som de har bruk for, for å kunne utfolde seg og løse livets motsetninger og problemer."

Dette innebærer at den enkelte ikke bare oppfattes som et objekt for behandling eller tiltak, men tvertimot vurderes som en skapende og handlende personlighet som på sikt kan vikle seg ut av sine vanskeligheter med utgangspunkt i kollektiv og institusjonell støtte, ved egen kraft og ved en gjennomtenkt og **frigjørende** omsorgs- og hjelpestrategi. Dette innebærer bl.a. en moralsk, økonomisk, sosial, kulturell og materiell innsats- og tiltakskjede som bygger på faglig kompetanse og samarbeid, og på solidaritet, sosial ansvarlighet og sosial ansvarliggjøring. (Jfr. St.m. nr. 23 og ansvarliggjøringa av den innsatte). Nettopp utviklinga av en ny og mer allsidig tjenestemannsrolle som mer miljøarbeidende, uttrykker fengselsvesenets bevissthet om at tjenestemannen er en betydelig ressurs i dette omsorgsarbeidet.

Omsorg kan altså forstås vidt og forpliktende:

Idet omsorgsbegrepet er innført, stilles også helt spesielle krav til fengselsvirksomheten. Ideelt og praktisk sett kan derfor omsorgsbegrepet bli en viktig pådriver for idébærende og forpliktende endringsprosesser. Men det må ikke bare bli et "ord" ved festlige og høytidelige anledninger.

Som tidligere nevnt har enkelte i Sverige³ begynt å diskutere om "vård"-begrepet skal utelukkes. Vi kjenner også til diskusjoner i Norge hvor omsorgsbegrepet - eller rettere kriminalomsorgsbegrepet i anstalt - er kritisert. Kritikerne spør: I tillegg til de mer prinsipielle innvendingene om det går an å bedrive omsorg i fengsel, spør kritikerne også om hvilken omsorg det er snakk om? Omsorg er mye - både i forhold til begrepsinnhold og ordets betydning og i forhold til omsorgsvirksomheter.

---

³ Den nye lederen for fengselsvesenet/Kriminalvården i Sverige (utnevnt i disse dager) har tidligere vært general. Er historiens klokke skrudd tilbake? Tidligere ble fengslene og fengselsvesenet i Sverige leda av militærer .

Sjøl har jeg i lengre tid poengtert at kriminalomsorgsbegrepet burde ha vært bedre definert og presisert gjennom **tydelige omsorgsretta målsettinger** innenfor fengselsvirksomheten.

Det å minske, bøte eller forebygge skader av fengselsoppholdet og frihetsberøvelsen er på mange måter et defensivt og et uklart utgangspunkt for omsorg og rehabilitering (jfr. § 14) ; jeg savner derfor en mer *offensiv omsorgstenkning og en mer forpliktende praksis som er forma etter en mer helhetlig tenkning og som peker utover soningsoppholdet*. Dette innebærer en dyptpløyende diskusjon om hvilken type omsorg som vi kan og bør gi. Vi må kort og godt definere omsorgsvirksomheten ut fra ulike fengselssystemer og samarbeidsprosjekter med andre institusjonsvirksomheter. Vi må også operere med et omsorgsbegrep som tar utgangspunkt i fangenes individuelle behov - dvs., forme et opplegg som foruten human fangebehandling, god fagetikk kan sette i gang en kompetanseutviklende prosess med sosial integrering (sosial innlemmelse) som målsetting.

Foruten gode omsorgsmålsettinger, må vi også utvikle omsorgskompetanse. Et alment og overordna mål - hvor omsorgen uttrykkes - må være å bidra til at den som sitter i fengsel sikres at han/hun fysisk, psykologisk og sosialt blir kvalifisert til å leve et meningsfylt liv som virksomt subjekt både innenfor og utenfor fengselsinstitusjonen. Omsorgsvirksomheten må altså muliggjøre at den som er innsatt kan utvikle seg fysisk, følelsesmessig, kognitivt og sosialt på en tilfredsstillende måte med integrasjon som målsetting, og innenfor moderne krav om en human fangebehandling. Dette innebærer at fangens sosiale situasjon og utvikling bevisstgjøres og at tiltakene som settes i verk preges av at den enkelte sjøl blir en positiv produsent for sitt eget liv i samarbeid med andre mennesker i felles virksomheter. Det innebærer også at omsorgsbegrepet defineres ut fra de særegne betingelsene som fengselsvirksomheten er. Et slikt omsorgsbegrep vil skille seg fra andre omsorgsbegreper, men vil likevel ha noe alment over seg - blant annet etiske og faglige krav.

Og videre: Hva med nå-situasjonen og utviklinga? Er det slik at omsorgsbegrepet skal settes i klamme eller markeres - forstørres eller forminskes? Vil for eksempel den straffeteknologiske utviklinga være så teknifisert at den står i motsetning til de mer omsorgsmessige funksjonene - eller de økonomiske rasjonalitetskravene være en begrensning for omsorgskravene?

Er det ikke slik at i det øyeblikk vi har presisert vår omsorgsoppgave at moderne fengselsfaglig tenkning må preges av særegne omsorgsmessige tiltak?

Vi kan i alle fall slå fast at fangenes omsorgsbehov er stort både gruppemessig og individuelt.

KRUS har gjort det i undervisningsopplegget - men er den gjennomført i praksis? Enkelte steder er den det uten tvil, men det jeg savner er en sterkere formell presisering, en større politisk courage og en praktiskretta virksomhet som bygger opp en mer omsorgsretta kravstruktur og et mer helhetlig menneskesyn.

Behandling

Fra århundreskiftet, fikk behandlingsvitenskapene stadig sterkere posisjoner i fengselssystemet, og avløste på den måten den mer protestantiske etikk, den mer kristne forankra omvendelses- og forbedringstanken.

De behandlingsmessige og pedagogiske ideene som bygde på ulike vitenskapelige tradisjoner, ble etterhvert tydelige. Særlig på 1950-tallet, etter reformkomiteens innstilling (1956).

Dette gjaldt både i form av særreaksjoner overfor visse grupper og diverse behandlingstiltak overfor enkeltpersoner ved hjelp av behandlingspersonale og behandlingsmetodikk. Jeg skal ikke utdjupe problemet, fordi Larsen og Meek-Hansen seinere vil ta opp metodikkproblemet.

Nils Christie har en gang skrevet (1979/80) at behandlingsideologien hadde et skjult budskap "som gikk på omsorg, lindring, pleie og godhet."

For meg er det viktig å poengtere at når man sier at behandlingstanken har spilt fallit, bunner dette i en overforenkling, da diverse behandlingstiltak som ble forsøkt ikke ble gjennomført på en fullstendig - og dermed fullverdig måte.

Metodisk klarheter og en fullstendig oppfølging ble ikke gjennomført.

Men behandling har også andre meninger:

På mange måter er **"tidsmessig fangebehandling"** blitt et begrep som preger eller ideelt sett skal prege vår virksomhet. I TR-prosjektet ble "tidsmessig fangebehandling" oppfattet som noe uklart - på alle nivåer i institusjonen.

Det som åpenbart menes med formuleringa er at fangebehandlingsforståelsen skal ta utgangspunkt i dagens fangegruppe, dens uensartethet - og dermed den enkelte fanges særegne problemer og behov - slik den kommer til uttrykk i dagens sosiologiske, kriminologiske, sosialpedagogiske, psykologiske, psykiatriske, juridiske faglitteratur og kunnskapskapital - og sette i verk tiltak som vil være integrerende og behandlende.

"Tidsmessig fangebehandling" koples dessuten til humanistiske prinsipper og internasjonale avtaler om fangebehandling.

"Tidsmessig fangebehandling" er imidlertid kompetansekrevene, og gjenspeiler blant annet behovet for endringer i fengselsvirksomhetens og ikke minst tjenestemannsfunksjonens innhold og form. TR-prosjektet var en tydeliggjøring av nytenkning i forhold til dette, da målsettingen var

"å frigjøre tjenestemennenes ressurser til et mer konstruktivt arbeid som strekker seg utover de tradisjonelle vokter- og sikkerhetsoppgaver," og " utforme en fengselsbetjentprofesjon som er tilpasset en tidsmessig fangebehandling." Og videre: "Det tas sikte på å gi avdelingspersonalet muligheter for å gå inn i en veiledende og støttende rolle i fengselsarbeidet. Tjenestemannen må gå inn i et samspill med de innsatte og tilføre dem ferdigheter, kunnskaper, normer og kultur."

Endringer som ble utarbeida var ikke revolusjonerende, men stillferdige. Betjentrollas grunnstruktur ble det ikke rokka ved (heller ikke fengselsvirksomheten), men man forsøkte å utvide og forsterke visse funksjonsområder og endre visse aspekter ved rolleutøvelsen.

Disse omsorgsmessige og pedagogiske oppgavene er svært viktige, men de står etter min oppfatning i et motsetningsforhold til den førnevnte, "rehabiliteringsparagrafen" i § 14 i "Lov om Fengselsvesenet" .

En behandling med fasthet og alvor skal altså muliggjøre tilpasning til samfunnet. Men behandling må også ses i forhold til etiske krav:

Det å behandle et menneske på en god eller dårlig måte, er også en mer almen betydning av ordet. Behandling koples i denne sammenhengen til etiske krav, anstendighet og faglig dyktighet. Det er i denne betydning man ofte snakker om fangebehandling eller behandling av fanger. Ofte blandes den nettopp sammen med den mer medisinske, psykiatriske bruken av ordet.

Bruken av behandlingsbegrepet er problematisk i mangetydigheten. Dette gjelder ikke minst i forhold til omsorgstiltak som berører et grunnleggende poeng - nemlig menneskesyn:

Behandlingsideologien har den svakheten at den enkelte som skal behandles blir et objekt for min behandling - altså et passivt menneskesyn. Denne ideologien har et sterkt historisk feste i Fengselsvesenet hvor den enkelte blir objekt for tiltak og endring - ikke ansvarliggjort for egen utvikling og betraktet som et handlende, skapende subjekt. Foruten det passiverende menneskesynet, blir også avvikspromatikken tydelig. Vi må kanskje tenke mer og grundigere på et **handlingsbegrep** - framfor **behandlingsbegrep** - få et handlingsperspektiv framfor et behandlingperspektiv? Eller kanskje bedre - ta vare på de beste tradisjonene i begge. Dette gjelder i alle fall i forhold til de sosialpedagogiske oppleggene.

Rehabilitering - sosial ingeniørkunst. Sosial integrering, resosialisering. Et spørsmål om menneske- og fangesyn

Jeg har helt siden begynnelsen av 1980-tallet kritisert bruken av rehabilitering i fengselsvirksomheten. Dette er i tråd med all sosiologisk tenkning. Rehabilitering betyr vanligvis (1) gi æresoppreisning, (2) gi tilbake tidligere verdighet og (3) sette i funksjonsdyktig stand igjen. Rehabilitering knyttes ofte til den enkeltes holdnings- og karakterforandring. Man kan diskutere - i alle fall for enkelte - om rehabilitering til hvilket utgangspunkt. I forhold til pkt. 1 og 2 fører et opphold i fengsel til mange ganger det motsatte - nemlig stigmatisering og utstøting. Etter min mening kan man ikke rehabiliteres i et fengsel. Et fengselsopphold fører oftest til det motsatte av rehabilitering i den tidligere nevnte betydningen. Stigmatiseringsprosesser og sosial isolasjon får ofte som konsekvens sosial diskvalifisering, degradering og utstøtthet (dermed in- eller deabilitet). Jeg er også av den oppfatning at rehabilitering bare kan skje i en samfunnsmessig eller sosial integreringsprosess utenfor kunstige institusjonsmiljøer. *Mennesker i fengsel kan ikke rehabiliteres.* Derimot kan man sette i gang en rehabiliteringsprosess under et fengselsopphold, ved å gi den enkelte delkompetanse eller ferdigheter til å klare livet og integreringsprosessen etter soning. Jeg vil derfor anvende ordet habiliterer eller delhabiliterer i betydning av dyktiggjøre eller gjøre skikket til. Fengselsvirksomhetens skole-, trenings- og arbeidsvirksomhet og kontraktsoningsopplegg har vist at det er mulig å forbedre den enkeltes ferdigheter og kompetanse, og dermed gi den enkelte mulighet til å opparbeide en kompetanse- eller ferdighetkapital som kan anvendes og forøke (akkumulere).

Det er også viktig å si at integreringa eller innlemminga i samfunnet ikke må være ensidig; sosial integrering er gjensidig.

Den som skal integreres kan bare integreres når fellesskapet eller samfunnet er villige til å innlemme personen i den felles virksomheten. Det mange tidligere fanger merker er det motsatte - utstøtning og evigvarende stemping, represalier i og utenfor

fengselsvirksomheten. Kritikken mot fengselsvesenets positive tiltak om at de ikke gir effekter, er etter min oppfatning svært tankeslapp og reduksjonistisk sett i relasjon til at soning under visse betingelser kan være positivt motiverende (jfr. de beste kontraktavdelingene) for livet etter soning, men ved at samfunnet ikke godt nok tar vare på den enkelte når han/hun kommer ut, blir integreringsprosessen og oppfølginga for dårlig. Derfor kan svikt oppstå - svikt som anvendes mot de positive tiltakene i fengslene etter en rasjonalitets og effektmåling som er meningsløs.

Og videre: Kriminalitet oppstår i samfunnet og av mennesker som er forma og prega av det. Det at en del mennesker har valgt kriminell virksomheter i det livet de lever i samfunnet, kan bare løses i dette samfunnet.

Den kritikken som er riktig, er imidlertid kjent (også i § 14): Et fengselsopphold har uten tvil en rekke skadevirkninger; den skal også føles som et onde. Derfor må man også gjøre noe med oppholdet og soningas innhold og form.

Spørsmålet er ikke om de sosiologiske begrepene sosialisering (evt. resosialisering), sosial integrering, osv., er bedre og mer anvendelige ord - begreper som får en dypere og klarere mening i forhold til den virksomheten og de tiltakene og det sosialpedagogiske opplegget som settes i gang under fengselsoppholdet. Positive tiltak i fengslet ses da på som et ledd i en kjede der en fullverdig integrering er det endelige målet. Dette forutsetter en helhetlig organisering med en sentral fengselsideologisk og fengselsfaglig avklaring. Dette forutsetter også en god nettverkstenkning i/utenfor fengselsinstitusjonen. Det er dette som ligger i en annen viktig presisering nemlig spørsmålet om utviklinga av **sosialpedagogiske metoder** i fengselsvesenet. Også dette begrepet er blitt oppfatta uklart, men det presiseres i TR-sammenheng at sosialpedagogiske oppgaver forstås her som (jfr. A. Langås):

- Oppbyggende samspill mellom grupper i og gjennom forskjellige virksomheter (arbeid, skole, fritid, idrett, ...)
- Oppbyggende elementer og kompetansegivende komponenter i avdelingstjenesten, andre faggruppers og fangenes virksomhet
- Miljøets struktur. Det skal være mest mulig likt lokalsamfunnets
- Sosial trening, arbeidstrening, aktivisering, mestring - handlingskompetansegivende tiltak
- Grensesetting og kontroll
- Kontaktarbeid - samarbeid både organisasjonsmessig, institusjonelt, gruppemessig og individuelt
- Formidling av normer og kultur

Sosialpedagogikk er vanskelig å definere; det har tradisjonelt vært definert på en uklar måte i pedagogikken. Jeg vil derfor bare slå fast at sosialpedagogisk metodisk tenkning forutsetter offensive og progressive mål med fengselsvirksomhetens innhold og form. Mål som muligens må føre til korrigeringer av fengselslovens grunnideer.

Menneskesyn

Det menneske- og samfunnssynet vi har blir derfor grunnleggende for vårt opplegg. Hva må gjøres?

Til nå synes jeg at menneskesynet som har dominert har vært noe uferdig og passivt, sjøl om tendensen er at man nå mer ser på individet som ansvarlig. Men det å være

ansvarlig for sine handlinger er likevel ikke ensbetydende med det å bli betrakta som en skapende personlighet.

Det aktive menneskesynet fungerer mer på sanksjonerings- og kontrollsida (jfr. også St.m. nr. 23), og i langt mindre grad på rehabiliterings- og habiliteringssida.

Mange har et syn på den som sitter innesperret som et menneske som det ikke nytter å gjøre noe med.

Men andre legger uten tvil mer vekt på et mer dynamisk og positivt menneskesyn, hvor man mener at ethvert menneske kan forandre seg - bare betingelsene blir lagt til rette og under forutsetning av at tiltak som settes i gang er tilpassa den enkeltes behov. Hva man gjør er et kvalitativt spørsmål - det er et kvalitetskrav på vår virksomhet. Organisasjons- og virksomhetsmessig forutsetter dette en oppfølging om kvalitetssikring.

Men hva med det negative, det passive menneskesynet som dominerer?

Aktørene er blitt passive objekter som sitter i livets venterom og venter/forventer andres handlinger og aktiviteter. Den enkelte er altså blitt et objekt for tiltak og bærer preg av behandlingssideologiens passive menneskesyn. Dette aktualiserer en diskusjon om de ulike metodenes og tiltakenes menneskesyn. Som J. Bay en gang påpekte i en samtale med meg, da jeg spurte om den danske Kriminalforsorgens anvendelse av hans opplegg. "De vil ha metoden min - men ikke menneskesynet og teorien. Derfor blir opplegget ikke godt nok." Han har rett: Jeg har merka en viss skepsis til teorier og en viss oppvurdering av praksis. Man har altså ikke forstått at i det øyeblikket man stiller spørsmålet hvorfor og får en begrunnelse eller en forklaring, anvender man en teori. Teorien er også en systematisering og veiledning av praksis. Den gir retning og mål og vanskeliggjør utflytning og praktisk anarki.

De metodene som anvendes må preges av et progressivt og helhetlig menneskesyn, hvor den enkelte oppfattes om et handlende og virksomt subjekt som riktignok er forma av det samfunnsmessige og sosiale livet som han/hun har levd. Den enkelte må ansvarliggjøres for egenutvikling innenfor et opplegg, hvor den enkelte konfronteres konsekvensene ved egne handlinger - konsekvenser som gjelder både for seg sjøl og fellesskapet; handlingskonsekvenser som også understreker at han/hun er med på å skape egne og andres livsbetingelser.

En god erfarings- og kompetansekapital får den enkelte gjennom ulike typer virksomheter på ulike virksomhetsarenaer (for eksempel skole-, lærings-, arbeids-, fritids- og kulturvirksomheter...) som må knyttes bedre sammen som et helhetlig opplegg. Vi må tenke utvikling i prosesser - som filosofen Hegel gjorde det - da han poengterte at verden ikke bør oppfattes som et kompleks av ferdige ting, men som et kompleks av prosesser. Av dette forstår vi at et menneske utvikler seg og danner sin personlighet hele tida - hvert sekund i levende live, i og gjennom forskjellige virksomhetsformer og på ulike sosiale arenaer.

Noen oppsummerende merknader:

Jeg vil oppsummere de førnevnte poengene på følgende måte:

Det er viktig å slå fast følgende: **Tradisjonelle** fengselsformer er uten tvil innholdsmessig, strukturelt, virksomhetsmessig hemmende, og psykisk og sosialt belastende for mange fanger. Fengslinga oppleves også av mange fanger som svært

ødeleggende, og ødeleggende på en måte som gjør at den som er fengsla kommer ut av fengsel med en større sosial tapliste. Derfor er det viktig at vi gir fengselsoppholdet og soninga en form og et innhold som bygger på et menneskesyn og en optimisme om forandring. Ut fra dette har man de siste ti-årene begynt å utvikle nye fengselsmodeller. I dag er fengselsvirksomheten svært mangfoldig - fra det mest restriktive og mest tradisjonelle fengselsaktige regimet, til det minst fengselsaktige (jfr. bl.a. Leira).

Det fengselsaktige kommer også til syne i de forskjellige soningsbetingelsene, enten vi snakker om åpen og lukka soning, soning i gamle eller nye fengsler, m.m.

Men la oss se på modellene som anvendes:

Svakheten ligger i de metoder som bare krever at *bare fangen skal forandre seg* .

Også miljøet - ikke minst samfunnet - må innarbeide andre holdninger til soningsoppholdet og den enkeltes integrerings og sosialiseringsspross.

Jeg ser også betydelige svakheter i atskillelsen mellom teori og metode. I den praktiske gjennomføringa oppstår uklarhet og usikkerhet.

Mange reiser også det prinsipielle spørsmålet om et kompetansegivende sosialpedagogisk opplegg i en lukka soningsform er mulig.

Sett i relasjon til den mer tradisjonelle, lukka fengselsformen, er f.eks. kontraktsoning (på sitt beste) et reformtiltak. Men jeg har tidligere slått fast at de kvalitative forskjellene på denne soningsformen er store. Kontraktsoningstilbudet (som andre tilbud) må generelt sett utvikles og forbedres - både når det gjelder form og innhold. Denne almene presiseringa rokker ikke ved at enkelte kontraktsoningssteder har jobba godt og systematisk, og nådd betydelige resultater. Både innsattes og ansattes innsatser har vært svært positive. Jeg vil likevel antyde og poengtere noen problemområder:

De positive tilbudene må fortsatt være varierte, men de må ha et mer helhetlig menneskesyn som idégrunnlag. Og videre: Man må se på både fanger, betjenter og andre ansatte som skapende individer og som sammen gjennomfører et oppbyggende og gjennomtenkt program under felles og individuelt ansvar. En **subjektgjøring** og en subjektforståelse av den enkelte fangen, innebærer at den enkelte ikke bare må oppfattes som et objekt for behandling eller tiltak, men tvertimot vurderes som en skapende og handlende personlighet som på sikt kan vikle seg ut av sine vanskeligheter med utgangspunkt i egen innsats og kollektiv og faglig støtte med basis i en gjennomtenkt, frigjørende omsorgs- og hjelpestrategi. Nødvendig er også adekvat medisinsk og psykisk behandling for dem som trenger det. Helt sentralt, er det pedagogiske metodevalget og måten man koordinerer de forskjellige fag- og virksomhetsområdene. Og videre: Et vellykka opplegg innebærer blant annet en moralsk, økonomisk, sosial, kulturell og materiell innsats- og tiltakskjede som bygger på solidaritet, faglig dyktighet, sosial forståelse og sosial ansvarlighet i praksis og på alle nivåer - både på samfunnsnivå, institusjons-, gruppe-, par- og individnivå. Det er med andre ord spørsmål om **hvilket menneskesyn man har og hvilken verdi man gir enkeltmennesket** (menneskeverdi).

Institusjoner og personer utenfor fengselsmurene må trekkes med i et tverrfaglig samarbeid. Enkelte anstalter har forsøkt å utarbeide et opplegg hvor man har etablert kontakter med diverse narko-kollektiver, eventuelle behandlingsinstitusjoner og andre organisasjoner og grupper og enkeltpersoner. Disse er trukket inn som en videreføring av en soningsplan. (Jfr. § 12-overføringer og annet) innenfor forskjellige virksomhetsrammer/virksomhetsstrategier.

Disse hovedvirksomhetsformene er:

- (1) **Den gjenstandsretta virksomheten** - dvs. den virksomheten som er retta mot natur, ting, gjenstander, osv., kort og godt den menneskelige aktivitet som er *et forhold til og en bearbeidelse av den gjenstandsmessige omverdenen* - som natur, ting, osv.
- (2) **Den personretta virksomheten**, dvs. *den virksomhet som retter seg mot andre mennesker, enten det er enkeltpersoner, grupper av mennesker, menneskelige relasjoner, osv.* Kort og godt i forholdet til andre mennesker.

Dette innebærer at personlighets- og kompetanseutvikling, samt en sosial trening og moralsk forankring, formes på alle virksomhetsarenaer - enten det er i forhold til mennesker i arbeid, på skole, i fritid, samtale osv., eller det er i forhold til en skapende gjenstandsmessig virksomhet og da i forhold til ting og gjenstander eller til natur eller annet levende liv.

Integrering/sosial integrering av den enkelte i samfunnet må på sikt, være en viktig målsetting. Hvis ikke, vil et fengselsopphold forsterke *den enkeltes* desintegrasjon, diskvalifisering og isolasjon. Sånn sett kan et fengselsopphold være med på å forsterke den negative kriminalitetsutviklinga. Dermed forsterker et fengselsopphold *den samfunnsmessige "opløsinga"* og marginaliseringa av enkeltpersoner og grupper i samfunnet. Jeg vil med andre ord betone (og gjenta) at en viktig fengselsfaglig og kriminalpolitisk målsetting er

(a) å forme soningsforhold som starter en habiliteringsprosess som dyktiggjør den enkelte i det å forholde seg til omverdenen og til andre mennesker (ansatte, medfanger, m.fl.) på en skapende og oppbyggende måte (: rett og slett "funke" i forhold til andre). Men fengselsoppholdet må også knyttes sterkere til

(b) virksomhetsformer og en tiltakskjede som i sterkere grad kvalifiserer den enkelte til å mestre de forskjellige samfunnsmessige oppgavene og betingelsene som han/hun en gang skal ut til. Det indre forholdet mellom fengsel og samfunn må ikke mistes, sjøl om man kan legge ulik vekt på oppleggets ulike deltiltak *ut fra fangens individuelle behov (for å klare livet bra)*. (Den dominerende virksomheten for én fange, kan eksempelvis i en fase være relasjonstrening; i en annen fase - kan den være konkret ferdighetstrening med innslag av spesialpedagogiske virkemidler; i atter andre faser - et mer helhetlig opplegg. Jfr. forøvrig I. M. Fridhovs viktige og interessante undersøkelse om fangebefolkning og spesialpedagogiske/pedagogiske tiltak: "Alt som før?"/1991).

Vi kan kalle ovennevnte strategi for en *omsorgsretta, motiverende og utviklingsstøttende virksomhet*, hvor den enkelte blir sett på som en handlende og skapende personlighet som har moraksk ansvar for egne handlinger, og som samtidig får omsorg og kollektiv støtte til å kunne klare å gjennomføre et sosialisering- og utviklingsprosjekt som på sikt gjør han/hun til en sjølstendig, mestrende og kollektivttenkende personlighet. I denne utviklingsstøttende virksomheten former den enkelte seg sammen med andre i og gjennom forskjellige virksomhetsformer. Gjennom ulike aktiviteter kan den enkelte lære å orientere seg i, mestre og øve innflytelse på omverdenen. Gjennom ulike virksomheter former også den enkelte seg sjøl. Billedlig og sterkt forenkla kan jeg si det slik: Den enkelte er "sin egen byggmester" i et arbeids- og samværsfelleskap. Sjølve bygginga forutsetter at den enkelte og arbeidslaget får det tiltrengte "byggematerialet" og de nødvendige kunnskaper, ferdigheter og redskaper. Sjølve grunnarbeidet eller forberedelsene til bygginga kan starte under soning.

Det må også reises diskusjoner og problemstillinger om de forskjellige virksomhetsartene i kontraktsoninga og andre fengselsformer: Står arbeids-, skole-, fritids-, sports- og treningsvirksomheten i et **indre** forhold til hverandre, eller er det slik at enkelte av disse virksomhetsartene **dominerer** i forhold til de andre? Hvis det er ubalanse, blir sosialiseringa og kompetanseutviklinga skjev. Et suksessfullt opplegg er betinga av klare målsettinger, gjennomtenkte metoder og virkemidler. Det er på denne måten at man kan sikre en helhetstenkning og et organiseringsprinsipp som tar vare på forholdet mellom de enkelte virksomhetsartene. Virksomhetsartenes gjennomføring, må gjenspeile hovedmålsettinga.

Et av de største problemene er som tidligere poengtert, hva som skjer - eller bedre, ikke skjer - **etter soning**. Støtte- og omsorgsarbeidet er i dag altfor dårlig utbygd. En soning med mening og gode målsettinger (jfr. de beste kontraktsoningsstedene) kan bli en positiv **forberedelse (en motiveringsfase) til tida etter soning, og et skritt i riktig retning**. En god og meningsfylt soningssituasjon som tar utgangspunkt i fangens psykiske, fysiske og sosiale konstitusjon, kan derfor forstås som **én fase i et integrerende prosjekt og som en del av en sosialiseringsprosess**, hvor den enkelte fange knyttes bedre til samfunnet i og gjennom et oppbyggende kompetansegivende opplegg som kan styrke den enkeltes mestringsferdigheter. Dermed vokser samfunnet også på en bedre måte inn i individet. Med basis i en sosialiseringsside (jfr. f.eks. kontraktsoninga på Leira og påvirkninga av Jens Bays konsekvenspedagogiske opplegg, realitetsterapien som er etablert som metode flere steder, osv.) bør den enkelte fange få muligheter til - ved egensinnsats og sosiale støtte etter sosialpedagogisk grunnidé - å være virksom i forskjellige systemer og på ulike virksomhetsarenaer i og utenfor fenglet. Opplegget forutsetter også et mer progressivt og dynamisk menneskesyn som bygger på forståelsen av at en personlighet utvikler seg på godt og ondt **hele** livet. - på forskjellige sosiale arenaer. Tiltakskjeden og opplegget må med andre ord formes både ut fra og i forhold til den enkeltes fysiske og psykiske konstitusjon og i forhold til den enkeltes sosiale kapasitet, sosiale kompetanse, sosiale nettverk og sosiale kapital. Vår viktigste oppgave blir å sette i gang et prosjekt og en prosess som fører til at den enkelte får "hverdagskompetanse" og "hverdagstrygghet" i og utenfor fengslene, og i det som dir. Lars Skaalnes kaller "et aksepterende miljø." Det er med andre ord et spørsmål om prosjekter hvor den enkelte kan bygge opp et positivt sjølbilde og gode relasjoner til andre mennesker.

Den verdenskjente franske sosiologen Pierre Bourdieu (1986) har tydeliggjort dette poenget ved å betone at gjennom den "sosiale kapitalen" - dvs. en kapital av kontakter, relasjoner og omgangskretser - kan man få en variert og mangfoldig støtte som også styrker den enkeltes anseelse, en anseelse som er nødvendig for å vinne samfunnets tillit. Det er på denne måten man unngår en prisoneringsforsteining - dvs. at man minimaliserer den prosess som fører til at den som sitter i fengsel "vokser nedover" (E. Stabrøn) og bare får fengsels(institusjons)kompetanse. Ved utvida kontakter og ved kompetanseutviklende tiltak, kan stigmatiseringa og desintegrasjonen minskes - og omvendt, avstigmatiserings- og integrasjonsprosessen i alle fall starte, for så å fortsette og vinne styrke etter fengselsoppholdet.

Jeg gjentar derfor tidligere poeng:

Det blir derfor av betydning å rette oppmerksomheten mot kollektive og individuelle tiltak (både eksterne og interne) som bygger på solidaritet, en bedre uformell kontroll, faglig mangfold, ansvarlighet og dyktighet - det vil si iverksette en praksis

hvor en støtter opp på en måte som gjør den som er svakere eller har det vanskelig i øyeblikket, på sikt i stad til å inngå et likeverdig forhold. Den enkelte må også få og opparbeide kvalifikasjoner og ferdigheter til å mestre livet etter og under soning (i institusjonen). Det sosialpedagogiske og sosiologiske målet for mestring, ferdighetstrening, integrering og sosialisering, osv., har med andre ord to arenaer som virkefelt - nemlig det individuelle og kollektive livet både i og utenfor anstalten, i og gjennom flere forskjellige virksomhetsformer (arbeid, skole, trening, fritid, kultur, m.m.).

En forutsetning er (som tidligere nevnt) at den enkelte styrkes på grunnleggende og kvalifiserende virksomhetsområder, og at den enkelte fange ikke reduseres til en dominerende rolle innenfor et snevert virkefelt og i et trangt sosialt rom - som f.eks. "stoffmisbruker som skal behandles i en kontraktavdeling eller i en institusjon". Stoffmisbruket er ett av *mange problemer* som den enkelte har. I en kollektivt samfunnsmessig tiltakskjede, har altså fengselsvesenet et særlig ansvar. Er det ikke dette som antydes i begrepet **Kriminalomsorg** - institusjonalisert som **Kriminalomsorgs**avdelingen?

Omsorgsbegrepet indikerer nemlig en virksomhet utover den formelle kontroll og straffemessige funksjon, og er derfor svært moralsk og praktisk forpliktende.

Vi kan dermed poengtere nødvendigheten av en kriminalpolitisk og faglig tenkning som unngår en straffeideologisk innsnevring og ekstrem juridisk formalisme som kriminalpolitisk overbygning. Vi må ha en kriminalpolitikk som ved sida av en sikker juridisk praksis, bygger på **kriminalomsorgsbegrepet**s moralske og faglige betydning - og dermed på et helhetssyn på individ og samfunn og den sosialiseringsprosess som styrker enkeltmenneskets utvikling og gir det retning. Kriminalpolitikk er kort og godt bare én side av den almenpolitiske praksis, og må ses i en helhetlig sammenheng og i et indre forhold til blant annet sosial- og kulturpolitikken, og andre politiske virksomhetsområder.

Med utgangspunkt i den verdenskjente tyske dramatiker B. Brechts metafor, kan denne helhetstenkninga mellom individ og samfunn uttrykkes på følgende måte:

***"Et tre som ikke bærer frukt
kalles ufruktbart -
men hvem undersøker
jordbunnen?"***

Individets "vekst", integrering og mestringsevne er med andre ord avhengig av de sosiale og materielle betingelsene - både i små og store sosiale forhold og samfunn; et menneskes personlighet utvikles gjennom egen og andres bistand og virksomhet - det vil si det forholdet det har på godt og ondt til omverden.

Dette gjelder *alle* områder av menneskets virksomheter - også fengslene.

Dette gjelder også alle fanger.

Til sist: De erfaringene som er gjort hittil ved de forskjellige kontraktsoningsstedene, vil i løpet av et par år bli systematisert og drøfta. Dette muliggjør at nye og andre problemstillinger tas opp og at man kan få en diskusjon om hvordan kontraktsoninga skal utvikles og forbedres. *Et soningsopphold kan bli et viktig innslag i kriminalomsorgs*virksomhetens *positivt-definerte tiltakskjede, som på mange måter kan bli viktige og interessante reformer i nåværende historiske fase.* Men dette forutsetter generelt sett en nivåheving og en kritisk vurdering av både enkelte

soningsplasser og de helhetlige målsettingene. Et idésystem med et sterkere innslag av sosialpedagogisk tenkning som delgrunnlag for virksomheten, og en mer bevisst bruk av sosiologi og psykologi, er nødvendig. Dette står i motsetning til bare å se på soning som et straffetiltak og en snever formalisert og sanksjonert kontrollform uten særegne sosialpedagogiske tiltak utover dette. Med andre ord - det må legges mer vekt på soningas innhold og form som et habiliterende tiltak og start på en rehabiliteringsprosess er det sentrale.

Vi snakker ofte om sivil-courage. For oss blir det også viktig å snakke om embetsmanns- og politisk courage til å gjennomføre en progressiv kriminalpolitikk i et progressivt fengselsfaglig arbeid.

For som den danske Løgstrup sier - og jeg vil som han framheve den etiske fordring og utfordring som både i sitt vesen er medmenneskelig og faglig:

"Vi er i den grad viklet inn i hverandres tilværelse at vårt liv ikke kan leves, hvis det ene mennesket ikke tar vare på sitt medmenneskes liv."

MENNESKESYN OG VALG AV ARBEIDSMETODE I MÅLRETTET MILJØARBEID I FENGSEL.

Miljøarbeid i fengsel

Først i de senere år har fengselsvesenet blitt opptatt av å velge seg spesielle teorier og metoder i sitt arbeid med innsatte. Offisielle målsetninger, narkotikaproblemet i anstaltene og ny kunnskap blant betjentene, via utdanning og kurs, er faktorer som har påvirket denne utviklingen. Også erfaringer i andre land når det gjelder resosialisering har bidratt til nye prosesser. Hvilke teorier som er valgt og hvordan praksis er utformet har både vært tilfeldig, avhengig av enkeltpersoner og lokale forhold. Det er først og fremst i forbindelse med kontraktsoning at utviklingen har skjedd.

Justisdepartementet nedsatte en arbeidsgruppe i 1992 som skulle kartlegge omfanget av denne soningsformen og hva slags metoder som ble brukt i arbeidet med de innsatte på kontraktsavdelingene. Innstillingen fra arbeidsgruppa kom sommeren 1993. Den fastslår at kontraktsoning foregår på 21 steder i norske fengsler. Arbeidsmetodene som brukes er høyst forskjellige, og bare noen få steder har man en teoretisk forankring for valg av arbeidsmetode. De fleste har tatt ideer fra flere teorier og metoder.

Vår oppfatning er at det er en stor fordel å ha en arbeidsmetode med et teoretisk fundament. Dette vil som oftest gi større muligheter til nødvendige korrigeringer i arbeidet, fordi teorier som oftest bygger på praktiske erfaringer og vurderinger. Men valg av teori og metode er ikke noe som er verdifritt. Det ligger alltid et menneskesyn bak forståelse og valg. Det er dette problemet vi vil prøve å belyse ved å se på noen av de teoriene som er grunnlaget for ulike arbeidsmetoder som brukes i det som kalles målrettet miljøarbeid i fengsel eller metodisk arbeid.

Menneskesyn

Vanligvis tenker man på etikk og humanisme når det snakkes om menneskesyn - hvordan vi forholder oss til andre mennesker i kraft av våre holdninger. Litt forenklet kan vi si at en person med et positivt menneskesyn er en person som ikke diskriminerer andre, som sørger for at alle får tilfredstilt sine behov, som hjelper andre i nød og som i sin omgang med andre viser forståelse og ikke påfører andre lidelse.

Dette er imidlertid ikke nok når vi skal knytte det til praktisk arbeid med mennesker. Da er det nødvendig å betrakte flere aspekter. Et slikt vesentlig moment er vurderinger om individet i utgangspunktet er godt eller ondt, om mennesket bare handler for å tilfredstille seg selv - er egoistisk, eller om det også handler for å tilfredstille kollektivets behov.

Et annet emne i forhold til menneskesyn er diskusjonen om enkeltpersoner og begrepet frihet. Er det slik at mennesket har absolutt frihet til å velge handling i alle sammenhenger, eller har det innskrenket mulighet for å handle på grunn av ytre faktorer i situasjonen? Eller er det kanskje slik at manglende kompetanse knyttet til oppvekst begrenser handlingsvalg? Disse spørsmålene henger igjen sammen med ansvarsbegrepet. Hva har man ansvar for? Har vi ansvar for alt vedrørende vår person - bl.a. fysisk og psykisk sykdom eller bare deler av livet og heller ikke alle handlinger?

Noen vil påstå at mennesket er absolutt fritt til å ta valg. Da må også arbeid med mennesker, i og utenfor institusjon, gjenspeile dette. Andre vil mene at individet ikke er ansvarlig for hva det er blitt og dermed heller ikke for alle sine handlinger. Dette må også vise seg i den arbeidsmetoden som velges. Bl.a. bør miljøet da tilrettelegges slik at personen kan forandre seg ved hjelp av andre.

I vår sammenheng inkluderer begrepet menneskesyn i tillegg hvordan vi mener at enkeltmennesket utvikler seg fra barn til voksen. Hvilke faktorer er av betydning for utviklingen, hva styrer utviklingen og hvordan er personens egne muligheter for å påvirke en slik prosess? I kjølvannet av slike problemstillinger aktualiseres igjen spørsmålet om ansvar for hvem man er blitt som voksen.

I dette problemfeltet ligger diskusjonen om arv og miljø - hva er styrt av genetiske/ biologiske faktorer, hva skyldes miljøet og hvor mye betyr vekselvirkningen mellom biologisk organisme og miljø. Også spørsmålet om fysisk modningsprosess og om eventuelt når den sosiale og psykiske prosess blir mer betydningsfull enn den fysiske modning for individet er emne for diskusjon. Noen vil hevde at mesteparten av menneskelig atferd er medfødt, andre igjen vil hevde det motsatte - alt er lært og noen vil innta et standpunkt et sted imellom disse ytterpunkter. Den første posisjonen anser at mennesket er indrestyrt, den andre at det er ytestyrt. Også forholdet til det bevisste og det ubevisste er faktorer i denne sammenhengen som blir sett på forskjellig når det gjelder å forstå menneskelig atferd. Styres vi av det bevisste eller det ubevisste, eller er det noe midt imellom?

Begrepet behov er et annet tema når det gjelder drivkraft bak handlinger og menneskelig virksomhet. Noen vil hevde at behovene er medfødt, andre at behovene skapes i livsvirksomheten. Det første standpunktet innebærer at alle har de samme behov, mens det andre anser at mennesker har noen like og mange ulike behov.

Miljøet betyr i vår sammenheng både den sosiale omgangskretsen - venner og familie - og den sosiale klasse man tilhører. Har man den oppfatning at miljøet påvirker utviklingsprosessen - mye eller lite - blir også kvaliteten på omsorgen i miljøet viktig. Problemet med materiell rikdom eller fattigdom blir en tilleggsfaktor.

Den oppfatningen man har av forandringsmuligheter hos voksne er også vesentlig. Kan voksne mennesker forandre seg - hele personligheten, deler av personligheten - og eventuelt hvordan skal dette bli mulig? Noen vil hevde at voksne ikke kan forandre seg. Dette siste standpunktet vil bl.a.innebære at forandringsarbeid med voksne er bortkastet.

Slike faktorer og problemfelt er en vesentlig del av alle de sosiologiske, psykologiske og sosialpedagogiske teoriene som finnes. Filosofien har til alle tider vært opptatt av disse spørsmålene. Fagfolk er ikke enige, noen teorier dominerer, men ingen på en slik måte at de har fortrenget andre. I gjennom historien har det kommet nye teorier til, noen har blitt fortrenget, men samtidig viser det seg at det svinger når det gjelder om et eller flere ståsteder blir betydningsfulle. Dette gjelder både tidsmessig og geografisk.

Det er vanskelig å bevise at det finnes bare en riktig vitenskapelig måte å oppfatte mennesket og dets utvikling på. Problemene rundt det vitenskapelige vil være en stridsfaktor. Noen vil mene at det vil dreie seg om å tro på teorien, andre vil kreve naturvitenskapelige bevis og atter andre vil inn ta ulike mellomstillinger i dette spenningsfeltet.

Det er med utgangspunkt i disse ulike måtene å oppfatte menneskelig utvikling og muligheter på at man skal velge seg en metode å arbeide etter. Man må med andre ord finne fram til en praksis som er i samsvar med ens menneskesyn. Skal man velge en metode som bygger på en teori er det vesentlig at man har gjennomdrøftet disse faktorene slik at man kan enes om det vesentlige. Dersom noen er uenige i viktige aspekter i en forståelsesmåte av mennesket, vil dette gi seg utslag i ulik praksis. Det er ikke sikkert at det betyr helt ulik praksis, men deler av arbeidet vil bli forskjellig.

Det er ønskelig at alle som arbeider med mennesker bør ha et reflektert forhold til sin yrkespraksis. Det er ikke lenger slik at vi er fornøyd med at det ikke kreves gjennomtenkt fagkunnskap i yrkesutøvelsen. Arbeid med mennesker er et fag på lik linje med andre fag i samfunnet, men det er komplisert fordi at det bringer inn aspekter som man blir nødt til å ta aktivt stilling til - både moralsk og teoretisk. En håndverker blir ikke utfordret personlig på samme måten i sin yrkesutøvelse. Den profesjonelle yrkesutøver i vårt fag må kunne begrunne sine handlinger i forhold til rett og galt og i forhold til en valgt teori for arbeidet.

Praksisteori

På tross av at vi setter så strenge krav til yrkespraksis er ikke alle handlinger like lette å begrunne. Mye av det vi gjør er nærmest reflekser. Dersom vi blir spurt om hvorfor, blir svaret ofte, "vi har gjort det før og det virket fornuftig". Et slikt svar betyr at handlingene bygger på praksis som er opplevd som positiv. Dette er en vesentlig del av en profesjonell yrkesutøvelse, men ikke nok. Har vi ikke med en teoretisk begrunnelse vil alle endringer kun bli en form for prøving og feiling. Dette skjer selvsagt også når man har en teori å støtte seg på, men mulighetene for å nå raskere til målet er mye større.

Alle har en praksisteori bak sine yrkeshandlinger, sier Handal og Lauvås (83). Med det mener de at ved å snakke om og tenke gjennom begrunnelser for egen praksis, er det mulig å finne fram til svar på mange av de spørsmålene som er stilt ovenfor i tillegg til erfaringen fra praksis om at "det virker". Praksisteorien som forklarer eller ligger under yrkespraksisen inneholder altså teori- og praksisbaserte begrunnelser. I tillegg er den knyttet til mange bevisste og ubevisste valg når det gjelder moralske spørsmål. Vi er

som regel ikke villige til å utføre handlinger som vi mener er moralsk forkastlige, selv om det skulle være mulig eller er blitt bestemt av fellesskapet. Uttalelser som, "det er greit at dere mener at det er i orden, men jeg kommer ikke til å bli med på det", hører inn under moralske beslutninger.

Med disse filosofiske betraktningene presenterer vi nå noen ulike teoretiske modeller som ligger bak valg av arbeidsmetode i norske fengsler. Vi velger fire forståelsesmåter, de danner alle basis for nåværende praksis i ulike anstalter. Som dere vil se er ingen av teoriene og metodene verdinøytrale i forhold til spørsmål som angår menneskesyn.

Vi kommer ikke til å beskrive de praktiske sidene knyttet til teoriene. Vår hensikt er denne gangen kun å se på aspekter ved teori og menneskesyn.

Realitetsterapi

Denne teorien og arbeidsmetoden brukes bl.a. i Drammen kretsfengsel, på kontraktstafdeling på Åna kretsfengsel og i åpen avdeling ved Bergen landsfengsel. Den har vært anvendt lengst i Drammen. Tjenestemennene uttrykker tilfredshet ved å arbeide etter teorien og har skolert seg via flere kurs.

Realitetsterapien (RT) er utviklet av amerikaneren William Glasser. Teorien og metoden tilhører humanistisk psykologi. Derfor er forståelsen av menneskelige behov og hvordan de tilfredstilles grunnleggende i teorien. Glasser sier at mennesket har fire medfødte psykologiske behov, i tillegg til de fysiologiske, som styrer vår atferd. De bygger ikke på hverandre som i Maslows behovspyramide, men framtrer med ulik styrke i løpet av livet. Disse behovene finnes i våre gener, og vi blir nødt til å tilfredstille dem på en eller annen måte. Det kan gjøres både ved akseptabel atferd og ved destruktiv atferd. De psykologiske behovene er følgende: tilhørighet, makt, frihet og moro.

Behovet for tilhørighet er knyttet til å ha kjærlige relasjoner, et gi-ta-få-forhold. Det er også forstått i forhold til all form for samhandling og samarbeid. Dette behovet kan tilfredstilles på mange ulike måter, og vil bli tilfredstilt ulikt knyttet til alder, livssituasjon og kultur.

Behovet for makt er neste behov. Det kan forstås både som et behov for makt over andre, og som et behov for respekt og selvrespekt. Glasser legger også vekt på konkurranse med seg selv og andre i denne sammenheng.

Behovet for frihet kobles opp til alle muligheter for å velge i livet og dermed også til styring av eget liv. Dette behovet må tilfredstilles på alle stadier i livet, men er naturlig begrenset når man er barn.

Det siste behovet er moro. Dette inneholder all form for lek og spontan utfoldelse, men er også knyttet til læring og spenningsopplevelser.

I følge Glasser kan all menneskelig atferd forstås som et forsøk på å tilfredstille disse psykologiske behovene. Han tenker seg at retningen som et menneske velger på livet billedlig er å sammenlikne med en forhjulsdrevet bil. Motoren er behovene, forhjulene er tenkning og atferd og bakhjulene er følelsene og fysisk velvære. Denne forståelsen av totalatferden, utvikling av følelser og indre bilder er i de siste år knyttet til kontrollteorien(KT), som er blitt en del av RT.

Begrepene frihet, valg og ansvar er vesentlige begreper i denne forståelsesmodellen. Mennesket er ansvarlig for sin atferd i alle sammenhenger. Det innebærer både handlingsvalg for hva vi tenker, følelsene vi har og vår helse - psykisk og fysisk. Uansett livsposisjon anser RT at mennesket kan velge vei ut av uføret dersom det har problemer - det er enkeltmenneskets eget ansvar å prøve noe nytt. Individet kan både velge det som kalles positiv symptom-atferd eller negativ symptom-atferd. Den som velger riktig har kontroll på eget liv.

Sammenliknet med noen av de spørsmålene som er stilt over, ser vi f.eks. at RT/KT er overbevist om at alle mennesker kan forandre seg. Teorien anser menneskelig atferd som styrt av behovene, samtidig som individet er ansvarlig for hvordan behovene tilfredstilles. Personen er også ansvarlig for hvem han har blitt og hvordan han kan forandre seg. Her er det altså snakk om en tilnærmet absolutt mulighet for valg, uavhengig av omgivelsene.

Klientarbeidet tar utgangspunkt i om individet er villig til forandring. Først må fangen bestemme seg, deretter kan prosessen starte. Hele tiden er det vedkommendes valg som avgjør om det er mulig å gå videre.

Konsekvenspedagogikk

Teorien og arbeidsmetoden er et styrende element i den måten Trondheim kretsfengsel, avd. Leira arbeider på. Det er en åpen anstalt uten gjerder rundt. Personalet har skolert seg i tenkningen og fått regelmessig veiledning. Anstalten har anvendt metoden i flere år. En forskningsrapport om fengselet fastslår at det er en anstalt som har nådd langt i forhold til offisielle målsettinger.

Denne teorien er også knyttet til humanistisk psykologi, men er sterkt inspirert av tenkningen til Jean Paul Sartre. Dansken Jens Bay har utviklet teorien.

Konsekvenspedagogikken sier ingen ting om medfødte psykologiske behov hos mennesket. Den er opptatt av frihet, ansvar og konsekvensbevissthet, og legger vekt på oppdragelse som metode for utvikling. Også denne teorien anser at individet har store muligheter for forandring.

Mennesket er hva det viser seg å være i kraft av sine handlinger, sier Bay. Skal individet forandre seg fra uansvarlig til ansvarlig må det lære seg til å handle annerledes slik at handlingene får andre konsekvenser - både for andre og for en selv. Oppdragelsesprosessen skal ha som mål å få personen til å tenke over hva slags konsekvenser handlingene kan få, før en handler. Bay sier at mennesket må bli konsekvensorientert.

Teorien anser at mennesket ikke er noe i seg selv, men kun i sitt forhold til andre mennesker. Den understreker at kollektive prosesser er helt nødvendige for at det individuelle skal utvikle seg. Forpliktelsen er knyttet til det sosiale samspillet. Personligheten har både en kollektiv del (vesen) og en individuell side (individ). Som individ er mennesket forpliktet overfor seg selv og som vesen er det forpliktet i forhold til kollektivet. Individdelen er det særegne og vesendelen er likheten mellom mennesker.

Frihetsbegrepet i denne teorien har to sider. Mennesket som art har muligheter til å velge, men det har samtidig enkelte begrensninger i friheten til å velge. Disse begrensningene er knyttet til den kompetansen vedkommende har i ulike situasjoner. Det er friheten som mennesket har - kompetansen, som skal utvides i en oppdragsprosess.

Når Bay understreker at mennesket har frihet til å velge sine handlinger, har også andre denne friheten. Mennesket har altså ansvaret for seg og sin egen tilværelse, men er samtidig moralsk forpliktet i sine handlinger slik at alle oppnår maksimal frihet. Det vil si at ingen handlinger skal begrense andres handlingsmuligheter. Derfor kommer først friheten, deretter forpliktelsen og konsekvensene.

Som det går fram av teorien blir forandringsarbeid avhengig av mest mulig felleskap. Det er der individet får feedback og utvikler seg individuelt. Også kjente konsekvenser blir vesentlig slik at personen kan fatte reelle valg av handlinger og påfølgende konsekvenser.

Virksomhetsteori

Dette utgangspunktet er nytt i fengsels-Norge. Hassel kretsfengsel anvender teorien som styringsinstrument for sin praksis. Fengeleiet var tidligere en spesialskole for ungdom med atferdsvansker. Spesialskolen brukte virksomhetsteorien. Flere av skolens miljøarbeidere og lærere har fortsatt å jobbe ved institusjonen etter at den ble fengsel. Rektoren for spesialskolen er engasjert som prosjektveileder for det åpne fengeleiet og det er nok en vesentlig grunn for at teorien og metoden fortsatt er aktuell. Personalet har skolert seg i tenkningen.

Virksomhetsteorien startet med teoretikere som russerne Leontjev og Vygotsky. Seinere har den utviklet seg, f.eks i Norden, via teoretikere som Enerstvedt, Nygren, Brostrøm, Hammerlin o.a. Filosofisk har den bl.a. utgangspunkt i Marx.

Navnet på teorien sier allerede noe om forståelsen av mennesket. Mennesket utvikler seg via den livsvirksomheten det er involvert i, gjennom hele livet. Det gjelder tenkning, følelser og atferd. Dette menneskesynet vektlegger derfor at menneskene blir ulike som individer p.g.a. at de har vært involvert i forskjellige virksomheter. Samtidig understrekes det at alle virksomheter er kollektive i sitt vesen - virksomhetene er en del av gruppevirksomheter eller samfunnsvirksomheter. Alle individuelle virksomheter har et kollektivt element. F.eks. har en lærevirksomhet, bevisst læring, som lekselesing det kollektive i seg at det som læres er knyttet til samfunnet, og at man lærer for å forberede seg til et yrke, som alltid er samfunnsrelatert.

Virksomheter deles inn i frie og nødvendige virksomheter. De nødvendige virksomhetene har sitt motiv utenfor virksomheten, og de frie har motivet i virksomheten selv. Lærevirksomhet er en nødvendig virksomhet. Motivert kan være å bli miljøarbeider. Motivert er knyttet til noe som kommer etter lærevirksomheten. Lekevirkosmhet, f.eks. fotballspill, kan ha som motiv å ha det gøy, altså mens det foregår.

I tillegg til dette finnes det tvangsmessig virksomhet som har motiv utenfor selve virksomheten. Målet kan være å tilfredstille andre, men motivet er ikke ens eget.

I denne teoriens forståelse har ikke mennesket noen medfødte psykologiske behov. Behovene utvikles i virksomhetsprosessen.

Den sier at vi har noen fysiologiske behov som vi må tilfredstille ut fra biologiske forhold, men menneskene tilfredstiller dem helt ulikt utifra det sosiale miljøet og de virksomheter de har vært en del av, f.eks. har alle mennesker behov for væske. Noen drikker melk mot tørsten, andre vann og atter andre vin.

Dersom vi har utviklet et behov for melk, er dette et utviklet behov med en biologisk forankring. Også behovet for samhørighet er et slikt behov. Barnet er helt avhengig av andre for å kunne vokse opp og utvikle behov for fellesskap via omsorg og oppdragelse. Som voksen har vi fortsatt dette behovet, men det tilfredstilles da på andre måter.

I tillegg til slike behov finnes det behov som ikke har en slik forankring. Dette er rendyrkede utviklede behov. Det kan være behov for et kosedyr hos barn, behov for en viss bil hos voksne osv. Disse behovene produseres i livsvirkosmheten, bl.a. vet reklamebransjen å utnytte dette.

Virksomheten som velges styres av våre behov. Den er knyttet til den kompetansen og den erfaringen individet har. Noen har utviklet behov som er akseptable for fellesskapet og har samtidig lært å tilfredstille dem innenfor samfunnets rammer. Andre har lært seg til å tilfredstille de samme behov uakseptabelt. Atter andre har utviklet behov som ikke er forenlige med positive verdier i vårt samfunn, f.eks. behov for rusmidler.

I forhold til denne teorien vil det være mulig å produsere nye behov hos individet dersom det blir involvert i ny kollektiv virksomhet. I forhold til misbruksproblematikk og habilitering må derfor oppbygging av ny sosial og faglig kompetanse knyttes til andre nødvendige virksomheter enn dem som har produsert behov som har ført til problematisk atfred for individ og samfunn. Forholdet til tvangsbehandling kan derfor være annerledes i denne forståelsen enn hos de to foregående. Likevel understrekes det at individets bevisste utvikling er den som det bør bygges på.

Kognitiv teori

Kognitiv teori har fått innvirkning på praksis i norsk fengselsvesen via kanadiske erfaringer. I Canada har man lagd et program for hele fengselsvesenet med

utgangspunkt i denne teorien. Kanadierne har arbeidet med å utvikle et begrep innen fengselsvesenet som de kaller livsmestring. Danskene er også inspirert av dette og ønsker å utvikle teorien og metoden til eget bruk.

I Norge er det et prosjekt i Oslo kretsfengsel som ønsker å bruke deler av denne teorien i sitt arbeid. Også andre anstalter i Norge har begynt å se på kognitiv teori for å skape endringer i soningsinnholdet.

Denne teorien skiller seg fra de foregående fordi at det først og fremst er tenkningen selv som er grunnlag for refleksjon. Allerede i Oldtiden beskjeftiget man seg med slike spørsmål og seinere har filosofer alltid vært opptatt av dette tema. En sentral person innen denne teorien er Jean Piaget. Blant dagens teoretikere kan Carlo Perris og A.T.Beck nevnes, men her finnes det mange flere.

Menneskets måte å oppfatte verden på er bestemt av strukturer i vår hjerne som er dannet i vår oppvekst. Disse kognitive strukturene blir et slags filter som alle inntrykk siles gjennom. De bestemmer dermed vår måte å oppfatte og bearbeide ytre og indre stimuli på. Indre stimuli kan f.eks. være forestillinger om objekter. Ved påvirkning av mange ytre stimuli skjer det en utvelgelse. Mennesker med forskjellige kognitive strukturer velger derfor ulikt.

Følelser og kognitive prosesser henger sammen. Ofte er det slik at opplevelse av sorg eller glede er knyttet til tanken på noe eller en opplevelse av noe som setter i gang følelsene. Men reaksjonene er avhengig av våre kognitive strukturer og de filtrene som stimuli siles gjennom.

Når man skal arbeide med mennesker som er kommet på kant med samfunnet, må vi forstå hvordan de tenker. Ved å forandre tankesett og dermed følelsene, kan individet handle annerledes - forandre sin atferd. Kognitiv teori er opptatt av her-og-nå-situasjoner, men legger samtidig vekt på hvordan personens tankeskjema er bygd opp. Det blir vesentlig å kjenne til personens utvikling for å forstå de kognitive strukturene. Parallelt med dette prøver man å avdekke hva slags tanker og opplevelser det er som opprettholder en atferd som betraktes som lite ønskelig.

Innenfor denne teorien er det ulike syn på hva som er grunnlaget for ikke-funksjonelle tankemessige skjema. Mange ser på slike skjema som et etterslep eller en form for ikke ferdigutviklet voksen struktur - et barns tenkemåte med innslag av magi. En slik fiksering på et visst kognitivt nivå vil prege personligheten og dermed også personens handlingsmønster. De kognitive strukturer vi har, styrer oss på en slik måte at vi i tillegg oppsøker en virkelighet som bekrefter disse skjemaene. Det gjelder uansett om de er funksjonelle eller dysfunksjonelle. Har en person ikke-funksjonelle tankeskjema siles all informasjon gjennom disse.

F.eks. vil da et menneske med negativ egenoppfatning derfor hele tiden få dette bekreftet hvis ikke de dysfunksjonelle mønstrene forandres.

Mange har stilt spørsmålet om det eksisterer en spesiell kognitiv stil hos kriminelle. Flere undersøkelser konkluderer med at egosentrisk tankegang er utpreget. Det er å sammenlikne med en fiksering på et tidlig stadium i utvikling av kognitive strukturer.

Personer som preges av dette har liten evne til å ta opp i seg andres perspektiv og til å kunne se en sak fra flere sider. Personen mangler fleksible kognitive strategier for kritisk tenkning og problemløsning. Et fengselsopphold løser ikke uten videre dette problemet. Fanger løslates ofte i noenlunde samme forfatning som da de kom inn.

Sluttbetraktninger

Beskrivelsene av disse forskjellige måtene å forstå mennesket på er grunnlaget for at praksis blir helt forskjellig. Allerede beskrivelsen av problemer og problemutvikling vil bli ulik. Noen er mest opptatt av her-og-nå, andre av en nærmere sammenheng mellom fortid og nåtid. Noen vil anse at arbeide med enkeltindividet blir det vesentligste, mens andre vil legge vekt på gruppearbeid og kollektiv virksomhet. Også graden av hjelp og støtte vil bli forskjellig når vi tar hensyn til spørsmål om valg og ansvar. Det er vår oppfatning at valg av arbeidsmetode krever en gjennomgang av problemstillinger som er stilt i denne artikkelen for at vi kan kalle valgene reelle.

Hans Rune Mikkelsen

Referat/sammendrag fra Ekspedisjonssjef Erik Lund Isaksen`s innlegg.

SATSNINGSOMRÅDER OG MÅL FOR KRIMINALOMSORG

"Det finnes ingen fasit for kriminalomsorg". Dette åpnet Ekspedisjonssjef Erik Lund Isaksen sitt foredrag med. Det er et poeng i at det finnes uklare mål og det vil ikke komme noen fasit i årene som kommer. Vi blir nødt til å leve med det dilemmaet at vi skal være en levende etat.

Han kom inn på at endring kan mestres! Dette er noe av det vi vil være mest opptatt av i årene som kommer. Det er viktig at vi har en formening om hva som skal endres og hvorfor vi endrer.

I Stortingsproposisjon nr. 1, budsjettermin 1994 og Budsjettinnstilling S nr.4, står mye av det som er viktig å vite nå, og det gir noen perspektiver for tiden fremover.

Vi må skille mellom mål og virkemidler. Det er kriminalpolitikk som er vår butikk. Apparatet for å gjøre det, er organisasjonen vår. Har vi ikke et apparat som er i stand til å håndtere det, kommer vi ingen vei.

Pr. i dag har vi kommet lengre i kriminalpolitisk tenkning enn i kriminalpolitisk handling.

De viktigste kortsiktige utfordringene våre knyttet til virkemiddelsiden, er organisasjonen.

For å komme videre må organisasjonen bygges opp og bedres.

Vi skal være en markedstilpasset strafferettsetat, en strafferettsetat som kvalitativt leverer god kriminalpolitikk.

Det er samfunnet som er vår oppdragsgiver, og samfunnet vil se resultater.

Noen kriminalpolitiske utfordringer:

Det er i skjæringspunktet mellom etaten og fangene vi skal se resultatene.

Konsekvensene av dette gjør at personalet blir vår største ressurs.

Det vil få konsekvenser for ledere i ytre etat, som skal sørge for å ta ut gevinsten av den kompetansen som tjenestemennene representerer. Klarer de ikke det, er de dårlige ledere.

Dette vil få konsekvenser for hva som blir oppgaver og utfordringer for ledere.

Det vil også få konsekvenser for hva kriminalomsorgsavdelingen skal gjøre, og det må gå en rød tråd som kalles kriminalpolitisk forankring til den politiske ledelse.

De som ikke liker kriminalpolitikken har to muligheter: De kan være med å påvirke kriminalpolitikken, eller de kan gi opp og finne seg noe annet å drive med.

En stor utfordring er at vi ikke er nøytrale til kriminalpolitikk, noe vi ikke kan være.

Vi skal påvirke politikerne med ideologiske og praktiske innspill osv.

Kriminalpolitikken er heldigvis en evig kamp som får konsekvenser for oss som arbeider på ulike nivåer. Vi blir aldri ferdig. Vi vil aldri komme i den situasjonen at vi kan si: Nå er jeg trygg, for nå finnes fasiten.

Direktørgruppen blir en viktig gruppe hvor departementet kan levere sine premisser.

Direktørene skal sørge for at dette blir utført i ytre etat.

Klarer vi ikke å få til god ledelse vil ikke systemet fungere.

Grunnleggende kriminalpolitiske utfordringer:

Vi blir nødt til å få vite mer om tilbakefall til ny kriminalitet.

Hva vi er opptatt av og hva er vi interessert i å registrere.

Hvilke faktorer er det som påvirker innenfor det området vi driver.

Vi må bestemme oss for at noe av det vi gjør er viktigere enn andre ting.

Politikerne har klart gitt uttrykk for at de ønsker å satse på innsatte som tar ansvar for sin egen situasjon og som er villige til å bidra med noe selv.

Kontraktsfengsel er et virkemiddel vi kan arbeide med i forhold til at innsatte tar ansvar selv.

Dette er noe politikerne er opptatt av og vil at vi skal arbeide med.

En utfordring blir å gi samfunnet innsyn i vår daglige drift. Dette for å få fjernet myter om fengselsvesenet. Dette fører til at vi må stille kvalitetskrav til oss selv.

Organisasjonen

Det vil bli satset på utviklingstiltak satt inn på ulike felt i organisasjonen. Det vil dreie seg om struktur, målsetting, ressurser osv.

Man vil gå inn og se på ledelse, og hva vi krever av våre ledere for at systemet skal fungere.

Hvilke oppgaver og fagkompetanse skal en leder ha for at ting skal fungere?

Vi er en monopolbedrift som stiller spesielle krav til at vi må lage indre korrektiver på kvaliteten vår. Det kritiske må være knyttet til lojalitet og utfordre for å kvalitetsforbedre.

Vi utøver makt og derfor skal vi være en holdningsbedrift.

Dette får konsekvenser for hvilke krav vi stiller til tjenestemenn og ledere i etaten.

Det er viktig at vi begynner å skape et fremtidsbilde som gjør at alle vet hvor vi skal.

Vi må starte med å stille krav til ledere, og vi må skape fengsler som endrer seg kontinuerlig.

Spørsmål som: Hvordan skal den gode tjenestemann kvalitativt stille seg i forhold til engasjement osv.?

Hvordan skal vi videreføre de rollene som har kommet frem i

Tjenestemannsrolleprosjektet?

Vi må sørge for at systemet gir muligheter for tjenestemennene til å tilpasse seg den nye strukturen.

Krav til ledere

Det grunnleggende er at man har kunnskaper og ferdigheter i ledelse.

Det å skaffe seg et utgangspunkt i kunnskaper og ferdigheter i ledelse, ta frem erfaringene sine og prøve å systematisere disse er en forutsetning for å være en god leder, samt vilje til å lede.

Ikke minst er det viktig å tørre å lede.

Det er en lederutfordring å slippe frem andre.

MOMENTER FRA PANELDEBATTEN

- ◆ *Det mest vesentlige element i vår faglige utvikling i vår etat er at vi skal vise kriminalpolitiske resultater. Dette tvinger oss til å tenke annerledes i forhold til tidligere.*
- ◆ *Fagutvikling må bygges opp rundt fengselsbetjenten, og det må satses på lederutvikling også for fengselsbetjenten.*
- ◆ *Det må åpnes for et nærmere samarbeid mellom samfunnet og kriminalomsorgen. Det må bli større åpenhet og kommunikasjon der fengselsbetjenten deltar aktivt i samfunnsdebatten om kriminalomsorg.*
- ◆ *For å klare å få utført noe må det gripes fatt i arbeidstiden. Det er umulig å få kontinuitet i arbeidet med dagens skiftordninger.*

Med slike momenter ble debatten åpnet, og det viste seg tidlig at turnus var noe av de problemene fengselstjenestemenn føler er en av hindringene til å starte med prosjektarbeid i vår etat.

På spørsmål om hvordan skjæringspunktet mellom de investeringene som blir gjort, og hvorledes viktigheten av dette blir sett på, svarte Wang Hansen at betjenter skal være i fangemiljøet, og de må derfor få rammer som gjør at de kan gjennomføre dette. Det er harde budsjetter som går på bekostning av bemanningen i fengslene. Christine Moe Grav mente at idealisme ikke varer evig, og det må gis rammer til å utføre det arbeidet vi er satt til å gjøre. Vi må se annerledes på turnus, lønn og arbeidstid.

Prosjektarbeid går tregt på grunn av turnus, men det er ikke turnusen som alltid er hemmende, det kan ofte være rutinene som hemmer. Vi snakker ofte om forandring men gjør lite for å forandre. Skal vi legge om turnus blir det stor motstand. Vi må arbeide med kulturen vår før forandringer aksepteres.

Ninna Garm refererte til en større institusjon som nylig hadde omorganisert. De tok tak i utgangspunktet i tjenesten, og gjorde deretter endringer utfra hva de skulle arbeide med. For å få til en kvalitetsheving har vi behov for økt bemanning. Det er også et spørsmål om være kreativ i forhold til rutiner.

For å få flere stillinger mente Erik Lund Isaksen at vi må sannsynliggjøre at vi bruker de ressursene vi har før vi kan kreve flere. Rutiner og turnus er viktig. Han stilte spørsmål om hva slags tjenesteordning vi kan legge opp til for å få mere igjen for det. På spørsmål om vi vil ha en styrt utvikling, og på hvilket nivå styringen skal ligge svarte Lund Isaksen at Departementet skal blande seg lite inn i driften ved fengslene. Videreutvikling med prosjektarbeid skal primært styres av den enkelte direktør. Det må være en forståelse av etatens målsetting, og det må være en ide om hvor vi skal. Et prosjekt må være forankret i et følt behov i den enkelte anstalt.

Yngve Hammerlin svarte på spørsmålet om tidsperspektivet i prosjektarbeid. Ved gjennomføring av et prosjekt må en tenke tid. Ledere og betjenter må lære seg mer om hvordan prosjektarbeid er bygget opp. KRUS kan bidra med faglig veiledning på dette området.

Per Nilsen tok opp hansken om at prosjekt tar tid. Prosjekt betyr penger, og prosjektbegrepet blir fort uthult hvis vi bruker ordet prosjekt for å få penger. Ønsker vi et prosjekt, må vi først bruke de midlene vi har.

Knut Bjarkeid kom i sitt innlegg inn på de økonomiske innstramminger vi har hatt i 1993. Den innstramningen som har blitt foretatt i produksjonsarenaen har sin begrunnelse i at vi mangler penger.

Erik Lund Isaksen sa det er vanskelig å spare penger i produksjonen, men at det kan spares inn på lønnsutgifter.

I sluttinnleggene kom det frem at det går an å drive prosjekt innenfor de ordinære budsjett. Vi har behov for en styrt utvikling, vi har behov for flere mennesker som kan endring. Slipp endringskompetente opp og frem. Den nye ledergenerasjonen er villig til å gi større ansvar.

the 1990s, the number of people in the world who are under 15 years of age is expected to increase from 1.1 billion to 1.5 billion.

As a result of the demographic changes, the number of people in the world who are 65 years of age and older is expected to increase from 250 million in 1990 to 500 million in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 15 years of age and older, from 4.5 billion in 1990 to 5.5 billion in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 65 years of age and older, from 250 million in 1990 to 500 million in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 15 years of age and older, from 4.5 billion in 1990 to 5.5 billion in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 65 years of age and older, from 250 million in 1990 to 500 million in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 15 years of age and older, from 4.5 billion in 1990 to 5.5 billion in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 65 years of age and older, from 250 million in 1990 to 500 million in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 15 years of age and older, from 4.5 billion in 1990 to 5.5 billion in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 65 years of age and older, from 250 million in 1990 to 500 million in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 15 years of age and older, from 4.5 billion in 1990 to 5.5 billion in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 65 years of age and older, from 250 million in 1990 to 500 million in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 15 years of age and older, from 4.5 billion in 1990 to 5.5 billion in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 65 years of age and older, from 250 million in 1990 to 500 million in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 15 years of age and older, from 4.5 billion in 1990 to 5.5 billion in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 65 years of age and older, from 250 million in 1990 to 500 million in 2025.

The demographic changes are also expected to increase the number of people in the world who are 15 years of age and older, from 4.5 billion in 1990 to 5.5 billion in 2025.

KRUS-publikasjoner:

- KRUS – Informasjon
- KRUS – Småskrift
- KRUS – Dokumentasjon & Debatt
- KRUS – Lærebøker

KRUS

SMÅSKRIFT NR. 1/2-94

KRIMINALOMSORGENS UTDANNINGSSENTER

ISSN-0803-9399